

ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

บริเวณท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยานับตั้งแต่ บริเวณปากน้ำเจ้าพระยาและกินบริเวณไปตลอดตามลำน้ำเจ้าพระยาจรจบจนกระทั่งถึงบริเวณตัวเมืองพระนครศรีอยุธยา จะพบคนกลุ่มต่าง ๆ ตั้งหลักแหล่ง ดำเนินกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตในหลายรูปแบบดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 3 หนึ่งในกิจกรรมที่สำคัญและเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับบริเวณท่าเรือนานาชาติก็คือกิจกรรมทางการค้า ซึ่งกิจกรรมทางการค้าดังกล่าวนั้นจะเป็นปัจจัยนำไปสู่กิจกรรมการสร้างความสัมพันธ์ย่อยอื่น ๆ ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติ

นับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา การค้าของอาณาจักรอยุธยาขยายตัวอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับสถานการณ์การค้าภายนอกอาณาจักรที่ตั้งที่แอนโทนี รีด กล่าวไว้ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นยุคสมัยแห่งการค้า ทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงมองเห็นผลประโยชน์ที่จะทรงได้รับ และในสมัยของพระองค์นี้เป็นจุดเริ่มต้นของยุคแห่งการค้าของอาณาจักรอยุธยาด้วยเช่นกัน ซึ่งส่งผลกระทบต่อให้พระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ทรงมองเห็นผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการค้ากับต่างชาติที่จะนำมาสร้างเสริมบารมีของความเป็นกษัตริย์ ตลอดจนบรรดาข้าราชการขุนนาง สามัญชน ก็น่าจะตระหนักถึงความสำคัญและประโยชน์ของการค้ากับต่างชาติไม่มากนักน้อย ดังที่จะพบว่า มีการปะทะสังสรรค์กันในรูปแบบต่าง ๆ ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งกลุ่มที่เป็นคนอยุธยา และ คนต่างชาติ ซึ่งในบทนี้จะมุ่งวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ และผลของความสัมพันธ์นั้นซึ่งได้ส่งผลกระทบต่ออาณาจักรอยุธยาอย่างไรบ้าง

สภาพทั่วไปทางการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ค.ศ. 1590 – 1688

เนื่องจากในแต่ละช่วงเวลา สภาพทางการค้ามีการเปลี่ยนแปลงไม่มากนักน้อยอยู่เสมอ นั้นหมายความว่าส่งผลกระทบต่อลักษณะความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

นโยบายทางการค้าของราชสำนักอยุธยา

นโยบายทางการค้าของราชสำนักอยุธยาอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ตามลักษณะความเข้มข้นของการผูกขาดทางการค้าของราชสำนักอยุธยาที่มีต่อท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา กล่าวคือ

1. ระยะแรก ปี ค.ศ. 1590 – 1629 ช่วงเริ่มฟื้นฟูนโยบายการค้าแบบผูกขาด

2. ระยะที่สอง ปี ค.ศ.1629 – 1656 ช่วงขยายนโยบายการค้าแบบผูกขาด
3. ระยะที่สาม ปี ค.ศ. 1656 – 1688 ช่วงการค้าแบบผูกขาดอย่างเข้มข้น

ระยะแรก ปี ค.ศ. 1590 – 1629: ช่วงฟื้นฟูนโยบายการค้าทางการค้า

ภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาได้อิสรภาพโดยพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงฟื้นฟูอาณาจักรอยุธยาในทุกๆ ด้าน หนึ่งในนั้นคือด้านเศรษฐกิจ การค้าของประเทศ ซึ่งจะพบว่ามีความสอดคล้องกับลักษณะทางการเมืองที่พระองค์ทรงพยายามที่จะขยายอาณาเขต ตลอดจนรวบรวมดินแดนที่เคยเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยามาก่อน อย่างน้อยที่สุดเพื่อจะรวบรวมทรัพยากรธรรมชาติ สินค้าของป่า กล่าวคือ พระองค์ทรงได้เมืองเชียงใหม่ ภายหลังจากชนะพระมหาอุปราชาแห่งอาณาจักรพม่า¹ เมืองตะนาวศรีในปี ค.ศ. 1593 เมืองปัตตานี นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา ก็เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ในปีเดียวกัน² นอกจากนี้ยังมีเมือง กัมพูชา จำปา เมืองหาง ล้านช้าง ลาว กะเหรี่ยง³ ก็ตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาด้วย เช่นกันนี้ อย่างไรก็ตามก็ตีจำนวนประชากรที่มีอยู่ในพระนครศรีอยุธยามีเป็นจำนวนน้อย มีเพียงสตรีและเด็กเป็นส่วนใหญ่⁴ ภาวะการค้าในระยะนี้จึงน่าที่จะเพิ่งเริ่มต้น เนื่องจากยังขาดแคลนแรงงานในการรวบรวมทรัพยากรหรือสินค้าของป่า และเพื่อเป็นการกระตุ้นให้การค้าของอาณาจักรเติบโตขึ้น พระองค์ทรงเริ่มฟื้นฟูการค้ากับนานาชาติอีกด้วย โดยการทรงส่งพระราชสาส์นไปยังข้าหลวงใหญ่ สเปนที่กรุงมะนิลา ในปี ค.ศ. 1598 เพื่อชักชวนให้เข้ามาค้าขายกับอาณาจักรอยุธยา พร้อมทั้ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศและฉบับพระจักรพรรดิพงศ์พงศ์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 210.

² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand* (n.p.: Center for Southeast Asian Studies, 1977), p.109.

³ กรมศิลปากร, *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต* (วัน วลิต) (กรุงเทพฯ: ไชยวงศ์ปริ้นติ้ง, 2546), หน้า 228.

⁴ จันทรฉาย ภักคธิตม, *กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์, 2532), หน้า 40.

ว่าจะเปิดเมืองท่าแห่งหนึ่งที่พระนครศรีอยุธยาพร้อมกับยกเว้นภาษีอีกด้วย⁵ ในที่สุดสเปนก็ส่ง นาย Joan Tello de Aguirre มาติดต่อค้าขายกับพระนครศรีอยุธยา⁶

รวมไปทั้งเริ่มปรากฏบทบาทของชาวญี่ปุ่นในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา เพราะปรากฏว่ามีหลักฐานเป็นใบเบิกร่อง(คือใบอนุญาตให้ทำการค้าขายได้) ที่รัฐบาลญี่ปุ่นออกให้แก่ ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในแดนสยาม⁷ นอกจากนี้ยังปรากฏความพยายามของพระองค์ที่จะฟื้นฟูการค้าในระบบบรรณาการกับประเทศจีน ในปลายรัชกาล ดังที่พ่อค้าชาวฮอลันดาได้รับแจ้งข่าวสารจากราชทูตของสมเด็จพระนเรศวรที่ปัตตานีเกี่ยวกับการส่งทูตไปยังราชสำนักจีน ทำให้พ่อค้าฮอลันดาคาดว่าจะมีโอกาสที่จะเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศจีนโดยการส่งผู้แทนที่มีความสามารถร่วมไปกับคณะทูตไทย⁸ “แต่พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน อย่างไรก็ตามก็ดีข่าวที่แพร่กระจายว่าพระองค์จะส่งสำเภาไปประเทศจีนนั้นกลายเป็นปัจจัยชักนำให้พ่อค้าชาวฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าในพระนครศรีอยุธยา

ในสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ (ค.ศ. 1605-1610) มีพระราชภารกิจมุ่งเน้นทางด้าน การค้ามากกว่าทางการเมืองเนื่องจากผลของการจัดการระบบราชการในสมัยพระนเรศวร ที่สอนให้ รู้จักความร่วมมือและประสานงานในระบบอย่างที่เกิดขึ้นได้ในยามสงบ⁹ ประเทศราชทั้งหลายมีความสวามิภักดิ์ต่อพระมหากษัตริย์ที่อยุธยา อันเป็นผลต่อเนื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงวางรากฐานไว้ให้ การค้าในระยะนี้เริ่มมองเห็นการผูกขาดทางการค้าที่เริ่มชัดเจนและเข้มข้นมากขึ้น อย่างน้อยที่สุดจากบันทึกของชาวตะวันตกกล่าวถึงพระองค์ไว้ว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรง "โลภ" มากกว่าพระองค์อื่น ๆ¹⁰ ซึ่งฟานฟลิต เป็นผู้บันทึกไว้ หากสิ่งที่ฟานฟลิตบันทึกไว้เป็น ความจริง นั้นย่อมหมายความว่า สภาพเศรษฐกิจนับตั้งแต่หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก โดยเฉพาะสมัยของ สมเด็จพระเอกาทศรถมีการบีบคั้นจากทางราชการมากกว่าสมัยของสมเด็จพระนเรศวรหรืออีกนัย

⁵ จันทรฉาย ภัคฉัตร, กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน, หน้า 62-63.

⁶ ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, "เอกสารตะวันตกที่เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช" ใน สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 400 ปี การครองราชย์, วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2533), หน้า 31.

⁷ อธิธิ โยนะโอะ และโยชิภาวะ ไทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 99.

⁸ George Vinal Smith, The Dutch in Seventeenth-Century Thailand, p.11

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 13.

¹⁰ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต(วัน วลีต) (กรุงเทพฯ: ไซตวิงส์ปรีนติ้ง, 2546), หน้า 231.

หนึ่ง เศรษฐกิจการค้าในสมัยหลังจากสมเด็จพระเอกาทศรถมีความเจริญมากขึ้น ราชสำนักมีรายได้จากการค้ากับต่างประเทศผ่านการผูกขาดทางการค้ามาก จนทางราชการไม่จำเป็นต้องเรียกเก็บภาษีบางชนิดอย่างเข้มงวดก็เป็นได้

ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถมีคนหลายกลุ่มเดินทางเข้ามาค้าขาย ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าชาวฮอลันดา และ ญี่ปุ่น ยิ่งทำให้ราชสำนักพัฒนาการผูกขาดทางการค้าให้มีความสอดคล้องกับปริมาณของการค้าที่ขยายตัวมากขึ้น และนำไปสู่ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติอีกด้วย

สภาพการค้าทั่วไปในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาหลังสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ จะสอดคล้องกับสภาพทางการเมืองภายในและภายนอกของอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือสภาพการเมืองค่อนข้างมีความสงบสุข พระมหากษัตริย์คือสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงได้รับการยกย่องว่า

“พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใญ่บุญ...พระองค์ไม่มีศัตรูในโลกนี้ หรือไม่ทรงสามารถหาศัตรูในโลกนี้ได้”¹¹

เมื่อภาวะการเมืองมีความสงบสุขราชสำนักก็สามารถที่จะมุ่งนโยบายมาที่การค้าได้อย่างเต็มที่ ในระยะเวลานี้ ท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยามีความคึกคักอย่างมาก มีคนมากมายหลายตาเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าชาวอังกฤษ ที่เพิ่งเข้ามาร่วมส่งเสริมความเป็นสังคมนานาชาติในท่าเรือ ซึ่งแน่นอนว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจะทรงพอพระทัยที่ได้เห็นชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายมากมายดังที่ชาวตะวันตกกล่าวถึงพระองค์ไว้ว่า

“พระองค์ไม่ทรงโปรดสิ่งใดมากไปกว่าได้เห็นชาวต่างชาติมาเยือนประเทศของพระองค์”¹²

สถานะของอยุธยาในสายตาของพ่อค้าชาวตะวันตก จะเป็นตลาดสินค้าที่สามารถนำไปใช้ในการส่งออกไปยังประเทศจีนและญี่ปุ่นซึ่งเป็นตลาดใหญ่ในขณะนั้น สินค้าจำพวก หนึ่งกวาง

¹¹ กรมศิลปากร, รมบัณฑิตกประวัติศาสตรอยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 234.

¹² เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185 , แปลโดย นันทาวรเนติวงศ์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 40.

ของป่า ไม้กฤษณา นอแรด เป็นที่ต้องการอย่างมาก และแน่นอนว่าเมื่อมีความต้องการมาก อยุธยาในฐานะแหล่งสินค้า คงต้องมีการรวบรวมสินค้า หรือจัดหาสินค้าเพื่อสนองตอบความต้องการอย่างมากด้วยเช่นกัน และสร้างผลกำไรมหาศาล อาทิ เมื่อพิจารณาจากค่าใช้จ่ายที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเสียไปในการซื้อสินค้า นั้นหมายความว่าเงินจำนวนนั้น (แม้จะไม่ทั้งหมดก็ตาม) เป็นรายได้ของราชสำนัก ประมาณ 451,256 กิลเดอร์ หรือประมาณ 4,000.5 ชั่ง (80,009 ตำลึง หรือประมาณ 320,040 บาท)¹³

อย่างไรก็ตามสภาพการผูกขาดทางการค้าในระยะแรกนี้ยังเป็นการผูกขาดสินค้าบางประเภทโดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าจำพวก หนังกวาง ที่มีปรากฏหลักฐานว่าถูกผูกขาดจากราชสำนัก และพระมหากษัตริย์ทรงให้สิทธิการผูกขาดอย่างเป็นทางการแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ประมาณปี ค.ศ. 1626¹⁴ เป็นการชั่วคราว นอกจากนั้นราชสำนักยังไม่มีบทบาทหรือแทรกแซงการค้าในระดับย่อยน้อย นั้นหมายความว่า ชาวอยุธยาหรือพ่อค้าชาวต่างชาติยังคงสามารถค้าขายสินค้าบางประเภทให้กันและกันโดยไม่ต้องผ่านพระคลังสินค้า

ระยะที่สอง ปี ค.ศ. 1629 – 1656: ช่วงขยายนโยบายการค้าแบบผูกขาด

สภาพทั่วไปทางการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในระยะที่สองนี้ พบว่าการผูกขาดทางการค้ามีความเข้มข้นมากขึ้น ราชสำนักเริ่มเข้ามายุ่งเกี่ยวกับการค้าในระดับย่อยมากขึ้น ลักษณะที่สำคัญของสภาพทางการค้าในระยะเวลานี้แม้ว่าจะดูเหมือนว่าไม่สอดคล้องกับภาวะทางการเมืองที่ค่อนข้างไม่สงบ เพราะที่เกิดสงครามบ่อยครั้ง เนื่องมาจากการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่เป็นไปตามสิทธิธรรมในการครองราชสมบัติ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงถูกพ่อค้าชาวต่างชาติเรียกพระองค์ว่า "พระเจ้าปราสาททองทรงเป็นผู้แย่งชิงราชสมบัติ"¹⁵ และ

¹³ คำนวณจากตารางมูลค่าสินค้าส่งออกจากอยุธยาของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาตั้งแต่ปี ค.ศ.1610–1628 ใน George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 58. อย่างไรก็ตาม Smith ยอมรับว่า จำนวนดังกล่าวเป็นการประมาณจากเอกสารที่หลงเหลือเท่านั้น และบางปีก็ไม่มีข้อมูล 112.8 กิลเดอร์ เท่ากับ 1 ชั่ง

¹⁴ *Ibid.*, p.56.

¹⁵ นาโอโกะ อิกิโอะกะ, "การค้าสำเภาระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18," วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 93.

กับตัน Focquia Ciheymon เป็นผู้นำชาวนีไปยังประเทศญี่ปุ่น

ส่งผลให้ประเทศราชของอาณาจักรอยุธยาเกิดกระด้างกระเดื่องและพยายามที่จะเป็นอิสระจากอำนาจการควบคุมของอาณาจักรอยุธยาได้แก่ ปัตตานี ลำปาง กัมพูชา นอกจากนี้ยังเกิดการจลาจลของดินแดนทางใต้ของอาณาจักรอยุธยา ประเทศราชเหล่านี้ได้แก่ คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา เนื่องมาจากการอ้างอิสรภาพของปัตตานี¹⁶ ยิ่งปัญหาจากการครองราชสมบัติมีมากเท่าไร การใช้จ่ายพระราชทรัพย์ไปในสงคราม ตลอดจนการสร้าง การซ่อมแซมวัดวาอารามก็ยิ่งมีมากขึ้นไปด้วย อาทิ การสร้างวัดไชยวัฒนาราม หรือการสร้างปราสาทราชมนฑลเทียร เช่น พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ พระที่นั่งวิหารสมเด็จ เป็นต้น เพื่อแสดงความเป็นผู้มีบุญตามคติพุทธศาสนา และพรหมณ์-ฮินดูในเรื่องของสมมติเทพ เพื่อให้เกิดการยอมรับในสังคม ยิ่งน่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องพัฒนาแนวนโยบายการค้าให้เน้นมาที่การค้าแบบผูกขาดเพื่อให้ได้รายได้ให้เพียงพอกับการใช้จ่าย นอกเหนือจาก ชนิดของสินค้าที่ถูกผูกขาดก็มีจำนวนมากขึ้น นอกเหนือจากหนังกวาง กล่าวคือ ไม้ฝาง ตะกั่ว กำยาน งาช้าง ไม้กฤษณา นอแรด จันทน์หอม ไม้หอม¹⁷ นอกจากนี้พระองค์ยังส่งเรือสินค้าส่วนพระองค์ไปค้าขายยังเมืองท่าต่าง ๆ ทางฝั่งอ่าวมะณฑล กวางตุ้ง และท่าเรือจีนอื่น ๆ รวมทั้งโคชินไชนา ยัมบีและบันจามาซิน¹⁸ เป็นจำนวนถึง 41 ลำ ตลอดรัชสมัยของพระองค์¹⁹ รายได้จากการผูกขาดทางการค้าของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่ปรากฏจำนวนที่แน่นอนแต่จากบันทึกของโยส สเตเกินทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงมีรายได้จำนวนมาก²⁰

¹⁶ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," (Ph.D Dissertation University of London, 1984), p. 158.

¹⁷ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, pp.59, 62. และ จุมพฏ ขวลิตานนท์, "การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่างปี พ.ศ. 2150-2310," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 67.

¹⁸ Dhiravat na Pombejra, "Port, Palace and Profit: An Overview of Siamese Crown Trade and the European Presence in Siam in the seventeenth century" in *Port Cities and Trade in Western Southeast Asia* (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1998), p. 71.

¹⁹ George Vinal Smith, "Princes, Nobles and Traders" in *Royalty and Commoners: Essays in Thai Administrative, Economics and Social History*, eds. Constance M. Wilson *et al* (Leiden: E.J. Brill, 1980), p.11.

²⁰ ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 47 ภาคที่ 76 เรื่องจดหมายเหตุโยส สเตเกิน พ่อค้าฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2513), หน้า 6.

นโยบายการผูกขาดการค้าในสมัยนี้ จะมีลักษณะกว้างขวางมากขึ้น ซึ่งพิจารณาจาก ชนิดของสินค้าที่ถูกผูกขาดโดยรัฐ และบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการค้าแข่งขันกับคนกลุ่มอื่น ๆ โดยการส่งเรือสำเภาไปยังต่างประเทศ ดังที่ฟาน ฟลิตกล่าวไว้ว่า

“เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันทรงชอบบีบบังคับตลาดโดยพวก ตัวแทนการขายของพระองค์ ทรงควบคุมราคาสินค้าซึ่งพวกมัวร์ พวกจีน และชาติอื่น ๆ นำเข้ามา และยิ่งกว่านั้นทรงตั้งภาษีสินค้าเหล่านั้นและไม่ ทรงจ่ายเงินตามราคาตลาด ไม่มีใครมาประเทศสยามเว้นแต่ถูกบังคับให้ ต้องมา”²¹

ประกอบกับภาวะทางการเมืองที่วุ่นวายในช่วงต้นรัชกาลจึงน่าจะส่งผลต่อลักษณะ ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือที่มีบทบาทในท่าเรือนานาชาติอีกส่วนหนึ่งด้วย

ระยะที่สาม ปี ค.ศ. 1656-1688: ช่วงการค้าแบบผูกขาดอย่างเข้มข้น

ระยะที่สามนี้ก็คือรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ซึ่งกล่าวว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ พ่อค้าและในยุคสมัยของพระองค์เป็นที่ยอมรับกันว่า การค้าของอยุธยามีความเจริญรุ่งเรือง

ในช่วงปลายปี ค.ศ. 1659 สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งกองทัพใหญ่ไปทางเหนือของ อาณาจักร และส่งผลต่อกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาเนื่องจากขาด แรงงานที่จะรวบรวมสินค้า²² ส่งผลให้พระราชทรัพย์ถูกใช้ไปแต่ไม่ได้สร้างเพิ่มขึ้นมา ซึ่งเป็นสาเหตุ หนึ่งที่พระองค์ทรงประกาศสินค้าที่รัฐจะผูกขาดตั้งแต่ต้นรัชกาล ได้แก่ ดีบุก ไม้ฝาง ไม้กฤษณา ช้าง ฟันช้าง ตะกั่ว²³ และในปี ค.ศ. 1662 ราชสำนักประกาศผูกขาดสินค้าเกือบทุกชนิดเพื่อต้องการ เพิ่มพูนพระราชทรัพย์²⁴ รวมไปถึงพระองค์ทรงเปิดความสัมพันธ์กับจีนอีกครั้ง เพื่อที่จะเปิดการค้า แบบบรรณาการซึ่งสามารถสร้างผลประโยชน์ให้สมเด็จพระนารายณ์อีกทางหนึ่ง พระองค์ทรง

²¹ กรมศิลปากร, *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*, หน้า 144.

²² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 36.

²³ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 218.

²⁴ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 36.

“เจรจาไกล่เกลี่ยเรื่องเกี่ยวกับโคชิน เพื่อหาทางยุติสงครามก็เป็นได้ ในการ
นี้พระเจ้ากรุงสยามอาศัยการตกแต่งเครื่องราชบรรณาการราคาสูงซึ่ง
เสนาบดีทูลเกล้าถวายนั้นให้นำไปถวายแด่พระเจ้ากรุงจีน”²⁵

ภายหลังจากที่อยุธยาสามารถเข้าสู่การค้ากับญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่งโดยการใช้ลูกเรือเป็นชาว
จีนและฮอลันดา ยิ่งทำให้การแข่งขันของราชสำนักที่มีต่อคนกลุ่มอื่น ๆ มีสูงขึ้น ในช่วงนี้การค้าของ
อยุธยามีการขยายตัวและการแข่งขันอย่างมาก ทั้งเนื่องจากการกลับเข้ามาเปิดสถานีการค้าใหม่
อีกครั้งหนึ่งของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ การเข้ามาตั้งสถานีการค้าเป็นครั้งแรกของ
บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1680 การดำเนินการค้าของพ่อค้าเอกชน และ
พ่อค้าจากเอเชียใต้ ยิ่งทำให้ท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาคึกคักมากขึ้น ยิ่งภาวะการค้าคึกคัก
มากเท่าไร ผลประโยชน์ที่ราชสำนักจะได้รับก็น่าจะเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ดังจะพบว่า สมเด็จพระ
นารายณ์ ทรงประกาศเก็บภาษีปากเรือ ที่มีความกว้างตั้งแต่ 6 ศอกขึ้นไป เสีย 6 บาทซึ่งปฏิบัติกัน
ไม่ว่าจะเป็นพลเมืองหรือชาวต่างชาติ²⁶

สมเด็จพระนารายณ์ทรงดำเนินรอยตามสมเด็จพระราชบิดาโดยการทำการค้าสำเภาของ
หลวง แต่จากหลักฐานปรากฏว่า ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มีการส่งเรือไปค้าขาย เป็นจำนวน
ถึง 92 ลำ คิดเฉลี่ย ประมาณ 3 ต่อปี²⁷ ตลอดจนพระองค์ทรงมีตัวแทนการค้า ณ เมืองที่พระองค์
ทรงเรือไปค้าขายอีกด้วย สำหรับในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยานั้น สภาพการค้า

“การค้าทั้งปวงตกอยู่ในมือพระเจ้ากรุงสยามเป็นผู้ทรงทำการค้าแต่ฝ่าย
เดียว และเรือที่บรรทุกก็ล้วนแต่เป็นเรือของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสิ้น”²⁸

²⁵ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2, แปล
โดย ไพโรจน์ เกษมนัก (พระนคร: กรมศิลปากร, 2513), หน้า 57.

²⁶ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์: ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.
โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2510), หน้า 415.

²⁷ George Vinal Smith, “Princes, Nobles and Traders,” p. 11.

²⁸ ประชุมพงศาวดารเล่ม 25 ภาคที่ 41 (ต่อ) เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้า
มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 2 (ต่อ) ภาคที่ 42 เรื่อง
จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ภาคที่ 3 และเรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน
แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 4 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 125.

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเข้าไปแทรกแซงโดยการมีบทบาทในการค้าระดับย่อย และการค้าปลีกเพื่อเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่ง จนชาวต่างชาติกล่าวว่า

“การค้าแทบจะไม่ใช่อำชีพของเอกชนคนใดในสยามเสียแล้ว”²⁹ และ

“การค้ากับภายนอกนั้นพระมหากษัตริย์ได้ทรงผูกขาดไว้แทบจะทั้งสิ้น ส่วนการค้าภายในเป็นสิ่งเล็กน้อยเหลือเกิน ไม่ทำให้ใครสร้างสมบัติได้มากมายเลย”³⁰

นั้นย่อมสะท้อนภาพการค้าหรือสภาวะการค้าในท่าเรือนานาชาติเป็นอย่างดี ยิ่งราชสำนักมีบทบาทเกี่ยวข้องมากเท่าไร ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ คงจะมีลักษณะแข่งขันกันมากขึ้น และคงมีการกระทบกระทั่งกันมากด้วยเช่นกัน ดังปรากฏชัดเจนในช่วง ปี ค.ศ.1664 ระหว่างราชสำนักอยุธยาและบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เป็นต้น

พื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมสมัยอยุธยา

เนื่องจากลักษณะโครงสร้างของสังคมสมัยอยุธยานับตั้งแต่สถาปนาอาณาจักรอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ.1350 ผู้คนในสังคมอยุธยาได้ถูกกระบวนกรทางสังคม และกระบวนกรทางการเมือง จัดแบ่ง ผู้คนออกเป็น สองลักษณะ คือ ชนชั้นผู้ปกครอง (ruling class) และชนชั้น ผู้ถูกปกครอง (ruled class)³¹ กล่าวคือ ชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และ ขุนนาง ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส นอกจากนั้นยังมีชนชั้นหรือคนกลุ่มที่ถูกยกเว้น ได้แก่ พระสงฆ์ และชาวต่างชาติบางกลุ่ม (ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 3) อิทธิพลที่มีต่อการสร้างสรรค์ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนอยุธยาด้วยกัน จะอยู่บนรากฐานและสอดคล้องกับแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพระพุทธศาสนา กล่าวคือการเชื่อในเรื่องอวดตารขององค์พระมหากษัตริย์ และเรื่องบุญ กรรม การสร้างสมบารมี ในแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนในอยุธยาในลักษณะที่แต่ละคน ยอมรับ

²⁹ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 419.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 314.

³¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, กรุงศรีอยุธยาของเรา (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 40.

สถานภาพของตนเอง น้อยครั้งนักที่จะมีการต่อต้านหรือลุกขึ้นโต้แย้ง ชัดขวางผู้ที่มีอำนาจมากกว่า แนวคิดในทางพระพุทธศาสนาที่เป็นกรอบกำหนดความคิดของ “ชาวอยุธยา” ที่ได้รับการสืบทอดและแพร่กระจายตั้งแต่สังคมไทยสมัยสุโขทัย ในรูปของ ไตรภูมิพระร่วง และในสังคมอยุธยา ได้แก่ คัมภีร์อัครคัมภีร์สุทธ ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่ารัฐพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้นำมาพัฒนาและเพิ่มเติมเข้าไปอีก โดยมีลักษณะสำคัญคือ³²

1. การจำลองรัฐในลักษณะของมหาจักรวาลตามทฤษฎีโลกภูมิของพุทธศาสนาผสมฮินดู
2. ความเชื่อที่ว่าคนที่เป็นกษัตริย์นั้นจะต้องเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบารมีมาไว้มากที่สุด แสดงออกถึงสถานะของชีวิตที่ดีกว่าผู้อื่นในชาตินี้ การพิสูจน์ว่าใครมีบารมีมากที่สุด จะกระทำได้โดยการขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ
3. เนื่องจากการเทียบกษัตริย์ดังเช่นพระอินทร์ เทพผู้ค้ำจุนพระศาสนา นอกจากการสร้างวังและการแบ่งหัวเมืองแล้ว กษัตริย์ยังมีหน้าที่เทียบกับพระอินทร์ในอนุจักรวาลด้วย กล่าวคือเป็นเอกอัครตพุทธศาสนูปถัมภก ทรงกระทำโดยการสร้างปุษยนียวัตถุสถาน ปกครองและทำนุบำรุงคณะสงฆ์
4. เพราะพุทธศาสนาเชื่อว่า จุดหมายในชีวิตคือพระนิพพาน ชีวิตในปัจจุบันจึงเป็นเพียงทางผ่านจุดหนึ่งไปสู่จุดหมายปลายทางคือพระนิพพานเท่านั้น ในแต่ละชาติมนุษย์ควรสะสมบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อเป็นปัจจัยไปสู่พระนิพพานในวันหน้า กษัตริย์ในฐานะผู้บำรุงพระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ดูแลให้ประชาชนอยู่ในศีลธรรม เพื่อไม่ให้มนุษย์ไปตกในโลกที่ชั่วร้ายมีนรกเป็นที่สุด

จะพบว่า แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้ “ชาวอยุธยา” ต่างมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นลำดับชั้น ตามบุญบารมีที่ตนเองได้สะสมมาตั้งแต่ชาติปางก่อน ใครที่เกิดมามีฐานะต่ำกว่า ก็จะยอมรับสถานภาพของตนเอง ให้อยู่ภายใต้การปกครองหรือการนำของคนที่มึฐานะสูงกว่า เราอาจเรียกลักษณะความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมอยุธยาว่า “เจ้ากับข้า” หรือ “นายกับบ่าว” ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ (Patron – Client Relationship) กล่าวคือ “ข้า” หรือ “บ่าว” มีหน้าที่รับใช้ผู้ที่ให้การคุ้มครอง หรือผู้ที่จะนำให้ตนเองไปถึงพระนิพพาน ในชาติภพหน้าได้ โดยมีแนวคิดในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู เป็นปัจจัยในการส่งเสริมภาพลักษณ์ หรือสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ให้ดูเหมือนมนุษย์ยิ่งขึ้นไปอีก ซึ่งช่วยสร้างความยำเกรง และความศักดิ์สิทธิ์ในการที่

³² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 72.

จะเป็นผู้นำให้พลเมืองไปสู่นิพพาน ยิ่งเป็นการเน้นย้ำรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากระบบอุปถัมภ์แล้ว ความสัมพันธ์กันทางเครือญาติยังเป็น ลักษณะพื้นฐานของความสัมพันธ์ของชาวอยุธยาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง รูปแบบความสัมพันธ์เช่นว่านี้ ปราบกฏมาตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเสียอีก ตัวอย่างที่เด่นชัดที่สุด คือในพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง แม้ว่ากำเนิดของพระเจ้าอู่ทองยังคงเป็นปัญหาถกเถียงกันกระทั่งปัจจุบัน แต่เป็นที่ทราบแน่นอนว่า พระเจ้าอู่ทองทรงมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชวงศ์สุพรรณภูมิโดยการแต่งงาน ทำให้พระองค์ทรงสามารถปกครองอาณาจักร (ในอีกแง่หนึ่ง คือ สามารถควบคุมได้ทั้งราชวงศ์สุพรรณภูมิและราชวงศ์อู่ทอง) ³³ นั้นสะท้อนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์แบบเครือญาติของชาวอยุธยาคงไม่แตกต่างไปจากลักษณะความสัมพันธ์ที่สมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงมีต่อราชวงศ์สุพรรณภูมิ และเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่คอยเกื้อหนุน และช่วยเหลือ ตลอดจนจนสร้างความสะดวกสบายให้เกิดในสังคม

ลักษณะความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

ค.ศ. 1590 – 1688

เนื่องจากความหลากหลายของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและสังคมเกิดเป็นสังคมนานาชาติ³⁴ ซึ่งเป็นผลมาจากภาวะการค้าที่ขยายตัวและความเจริญรุ่งเรืองในช่วงของยุคแห่งการค้า เมื่อมีคนมากมายหลายตาเข้ามาดำเนินกิจกรรมการค้าในสถานที่เดียวกัน ทำให้มีการปะทะสังสรรค์สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งเป็นประเด็นหลักของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ที่มุ่งวิเคราะห์ให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้นในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

³³ ในที่นี้ยังคงเข้าใจว่า เหตุการณ์ความปั่นป่วนทางการเมืองสมัยต้นอยุธยา เป็นการแย่งชิงอำนาจของเจ้าจากสองราชวงศ์ แม้ว่าจะมีผู้เสนอว่า แท้จริงแล้ว เป็นการแก่งแย่งอำนาจภายในราชวงศ์เดียวกันมากกว่า ดูมานพ ดาวรัตน์สกุล, "ราชวงศ์อู่ทอง ราชวงศ์สุพรรณภูมิ 'ความจริง' หรือ 'มายาภาพ'" ใน วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร 11 (2531): 81-99.

³⁴ ดูรายละเอียดได้ใน วรพร ภู่งศ์พันธ์, "ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542.)

ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท่าเรือนานาชาติ พระนครศรีอยุธยา นั้นสามารถจัดแบ่งรูปแบบความสัมพันธ์ได้ 3 ลักษณะ ความสัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบนี้ในบางครั้งก็อาจจะยังมีความซ้ำซ้อนกัน เนื่องจากเป็นความสัมพันธ์ที่อิงอยู่กับอำนาจรัฐ และนโยบายผูกขาดทางการค้า ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ
2. ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า
3. ความสัมพันธ์ในเชิงสังคม

ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท่าเรือนานาชาติ คือความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักอยุธยากับราชสำนักต่างชาติ* ยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักมากขึ้นเท่าไร การประกอบกิจกรรมในท่าเรือนานาชาติยิ่งได้รับผลประโยชน์หรือมีความสะดวกมากขึ้นเท่านั้น ข้อสังเกตประการหนึ่งของลักษณะความสัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบที่เกิดขึ้นในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ล้วนกระทำไปเพื่อผลประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งสิ้น และความสัมพันธ์ทั้งสามรูปแบบนั้น บางครั้งไม่สามารถแยกได้อย่างชัดเจน แต่ในที่นี้จะใช้วิธีการแบ่งลักษณะความสัมพันธ์ออกเป็นตามสถานการณ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ กล่าวคือ

- ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ จะแบ่งคนในท่าเรือนานาชาติออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายที่มีอำนาจตามการดำเนินการผูกขาดทางการค้า หรือหมายถึงกลุ่มผู้ปกครอง ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง ซึ่งรวมถึงขุนนางอยุธยาและขุนนางชาวต่างชาติ และฝ่ายที่ต้องพึ่งพาอาศัยอำนาจของคนกลุ่มแรก หมายถึง กลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติ และกลุ่มผู้ถูกปกครอง
- ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า จะวิเคราะห์ที่ลักษณะความสัมพันธ์ของคนโดยมองว่า คนกลุ่มต่าง ๆ มีสถานการณ์เท่าเทียมกัน คือ สถานภาพความเป็นพ่อค้า
- ความสัมพันธ์ในเชิงสังคม จะวิเคราะห์ที่ลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามลักษณะการพึ่งพาอาศัยในเรื่องอื่น ๆ ที่อาจจะสัมพันธ์กับการค้าเป็นหลักและจะยังพิจารณาถึงความสัมพันธ์ที่อาจจะไม่เกี่ยวข้องกับการค้าบางประการ

* ในที่นี้หมายถึงการติดต่อระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยาและพระมหากษัตริย์ของชาติต่าง ๆ ทั้งจากยุโรปและเอเชีย และยังหมายถึงการติดต่อกันระหว่างพระมหากษัตริย์อยุธยากับบรรดาผู้แทนทางการค้าที่มีตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการใหญ่ของบริษัทฮอลันดา บริษัทอังกฤษและฝรั่งเศส

ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ

ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจนั้น สำหรับชาวต่างชาติที่ได้อาศัยหรือดำเนินกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาคงจะมีความเข้าใจในเรื่องของความแตกต่างทางฐานะระหว่างบุคคลเป็นอย่างดี อย่างน้อยที่สุดบันทึกหรือเอกสารชาวตะวันตกเป็นเครื่องยืนยันในกรณีนี้ได้³⁵ และกลุ่มชาวต่างชาติที่นั้นโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้าชาวตะวันตกที่มีการบริหารงานแบบบริษัท ซึ่งก็มีลำดับชั้นการบริหารงานจากสูงที่สุด ลงไปหาต่ำที่สุดเช่นเดียวกัน โครงสร้างการบริหารงานการผูกขาดทางการค้าของอยุธยา ก็คงไม่แตกต่างกันมากนักและพ่อค้าชาวต่างชาติก็สามารถที่จะแยกแยะได้ว่า ใครคือผู้มีอำนาจ ตามลำดับชั้นที่ตนเองจะต้องเกี่ยวข้องกับ ทั้งจากลักษณะการแต่งกาย เครื่องประดับ ขบวนการเกียรติยศ ตลอดจนการรับรู้ถึงฐานะและอำนาจของขุนนางจากข้อมูลที่บริษัทมีหรือการบอกกล่าวระหว่างกัน เป็นต้น และในทำนองเดียวกัน กลุ่มคนอยุธยา ก็สามารถที่จะแยกแยะได้ว่า ใครเป็นชาวต่างชาติกลุ่มไหน ด้วยลักษณะทางกายภาพ ภาษา วัฒนธรรม เป็นต้น

ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ อาจจะสามารถอธิบายได้ด้วยลักษณะพื้นฐานในสังคมอยุธยา ซึ่งเป็นแบบ ระบบ มุลนาย-ไพร่ กล่าวคือ ไพร่ จะต้องสังกัดมูลนายเพื่อมูลนายจะได้ใช้อำนาจของตนเองในการคุ้มครอง ให้ความปลอดภัย ตลอดจนอำนวยความสะดวกบางประการให้ได้ หากแต่ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองกับกลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติมีข้อแตกต่างกัน บางประการคือ กลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติไม่จำเป็นต้องมีสังกัด หรือไม่จำเป็นที่จะต้องขอความช่วยเหลือจากบุคคลคนเดียว แต่พวกเขาสามารถที่จะพึ่งพาบุคคลใดก็ได้ที่มีอำนาจและสามารถช่วยเหลือตนเองให้บรรลุจุดมุ่งหมายได้

ในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ควบคุมดูแลท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ขุนนางที่เกี่ยวข้องกับนโยบายการผูกขาดทางการค้าจึงอยู่ในสถานะที่มีอิทธิพล มีอำนาจไปโดยปริยาย ใน การที่จะสนับสนุนหรือขัดขวาง คนกลุ่มอื่น ๆ ภายใต้อำนาจที่ตนเองมี เพราะว่าการกลุ่มคนต่างชาตินั้น อยู่ในสถานะที่จำเป็นต้องติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ในบางครั้งสถานภาพนี้อาจแปรเปลี่ยนได้

³⁵ บันทึกชาวต่างชาติเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเข้าใจในระบบการปกครองตามลำดับชั้นของอยุธยา จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พวกเขาเหล่านั้นรู้ว่า จะต้องติดต่อใคร ที่ไหน และเพื่ออะไร ดูใน

ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 350-358. และ นิโกลาส แซร์แวงส, ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 110-113.

ตามสถานการณ์ ด้วยความทันสมัยของเทคโนโลยีทางการสงคราม อาจทำให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองจำเป็นต้องพึ่งพา หรือยินยอมตามข้อเรียกร้องของกลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติได้เช่นกัน

“อำนาจ” ซึ่งเป็นที่มาแห่งความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1590 – 1688 นั้นสามารถจำแนก “อำนาจ” ได้ในสามลักษณะ คือ

ลักษณะแรก เป็นอำนาจ ที่แท้จริงของพระมหากษัตริย์ในการควบคุมหรือดำเนินนโยบายการผูกขาดทางการค้าในท่าเรือนานาชาติ

ลักษณะที่สอง เป็นอำนาจของกลุ่มผู้ปกครองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับท่าเรือ ซึ่งเป็นอำนาจตามหน้าที่ หรือเป็นอำนาจที่ได้รับมาจากพระมหากษัตริย์ในการดำเนินกิจกรรมบางประการ

ลักษณะที่สาม เป็นอำนาจที่มากับศักยภาพทางทะเลของกลุ่มชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก ซึ่งราชสำนักตระหนักถึงผลในทางบวกและทางลบ จึงมักขอความช่วยเหลือ

ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา นั้น จึงอ้างอิงกับอำนาจในสามลักษณะดังกล่าว ด้วยจุดมุ่งหมายเดียวกัน นั่นคือผลประโยชน์ทางการค้า

การค้าของอยุธยานับตั้งแต่การสถาปนาอาณาจักร จะมุ่งที่การค้ากับจีนเป็นส่วนใหญ่ ตั้งแต่ภายหลังจากเกิดสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่หนึ่งในปี ค.ศ. 1569 จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรปรากฏว่า การค้ากับจีนทรุดต่ำลง ไม่ว่าจะเป็นเหตุผลภายในอาณาจักรจีนเองที่สภาพการเมืองภายในไม่มีความมั่นคง ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงราชวงศ์จากราชวงศ์หมิงมาเป็นราชวงศ์ชิง³⁶ ความสัมพันธ์ราชสำนักอยุธยากับจีนห่างเหินมากขึ้น เพราะปรากฏว่า ในสมัยของสมเด็จพระนเรศวรส่งทูตไปจีนเพียงครั้งเดียว³⁷ และน่าเชื่อถือว่าตั้งแต่ปี ค.ศ. 1600 เป็นต้นมา ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเดินทางไปประเทศจีนอีกเลยในสมัยของพระองค์³⁸

เมื่อความสัมพันธ์กับประเทศจีนชะงักดิ่งลง น่าเชื่อว่า กลุ่มพ่อค้าชาวจีนคงจะลดบทบาทในท่าเรือนานาชาติลงไปไม่มากนัก และเกิดกลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติใหม่ คือชาวญี่ปุ่นเข้ามาแทนที่ ด้วยการเริ่มความสัมพันธ์จากโชกุนเอียสึ มีอักษรสาส์นมาถวายแด่สมเด็จพระเอกาทศรถ ในปี ค.ศ. 1606 ทำให้ราชสำนักอยุธยาได้ตลาดเพื่อรองรับสินค้าของป่า และส่งผลให้มีพ่อค้าชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาค้าขาย บางพวกก็เป็นทหารอาสาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาอีกด้วย มีความเป็นไปได้อย่างยิ่งที่พ่อค้าชาวญี่ปุ่นในระยะแรกเริ่มการเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า จะ

³⁶ ปาริชาติ วิลาวรรณ, “การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 81.

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ เอกสารหอจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 23.

ได้รับอิสระทางการค้า จากความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างราชสำนักอยุธยาและโชกุนแห่งญี่ปุ่นที่ดำเนินไปด้วยดี ตลอดจนนโยบายทางการค้าของราชสำนักอยุธยาที่ยังไม่มุ่งเน้นการผูกขาดทางการค้ามากนักดังที่กล่าวไปแล้วในช่วงต้น รวมทั้งการแข่งขันทางการค้ายังมีไม่มาก ดังนั้นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างกลุ่มชาวญี่ปุ่นกับกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองจึงยังมองไม่เห็นเด่นชัด

ภายหลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษ เข้ามาเปิดสถานีการค้าอย่างเป็นทางการในท่าเรือนานาชาติในปี ค.ศ. 1608 และ ค.ศ. 1612 ตามลำดับแล้ว ความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นผลมาจากการแข่งขันการค้าระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท่าเรือ เครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้แก่ ของขวัญ ของกำนัล สินบน* ซึ่งคนทุกกลุ่มในท่าเรือนานาชาติเข้าใจ และตระหนักเป็นอย่างดี ดังที่พ่อค้าชาวฮอลันดากล่าวไว้ว่า

“ของกำนัลจะนำไปก็ต่อเมื่อจำเป็น และขนาดของมันก็ต้องเป็นไปตามสมควร”³⁹

แม้แต่กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษที่เพิ่งเดินทางเข้ามาค้าขายก็ยังคงมีความเข้าใจในการเข้าหาผู้มีอำนาจด้วยการให้ของกำนัลเช่นเดียวกับกลุ่มพ่อค้าของฮอลันดา และน่าเชื่อได้ว่า ปริมาณและจำนวนครั้งของการให้ของกำนัลคงมีมากเสียจนกระทั่ง ทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้สิทธิพิเศษหลายประการ กล่าวคือ

“ในการที่พวกแขกมัวร์และโปรตุเกสจะนำสินค้าเข้าสู่ราชอาณาจักรนั้น แทนที่จะส่งมอบสินค้านั้นให้แก่เจ้าพนักงานท้องพระคลังโดยตรง แล้วพนักงานจะเลือกสรรสินค้า ที่ต้องการนั้นทูลเกล้าถวาย พวกนั้นก็กลับต้องปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ โดยจะต้องนำสินค้าไปไว้ที่คลังสินค้าของอังกฤษ (เพื่อให้อังกฤษได้เลือกก่อนพ่อค้ากลุ่มอื่น ๆ หลังจากที่พระมหากษัตริย์ทรงเลือกแล้ว-ผู้เขียน)

* ทั้งสามคำนี้ ให้ใช้ในความหมายที่เป็นสิ่งของที่ให้นอกเหนือจากสิ่งที่บรรดาผู้มีอำนาจจะได้รับตามอำนาจหน้าที่ อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ปกครอง โดยเฉพาะขุนนาง ไม่มีเงินเดือน ไม่มีเบี้ยหวัด มีแต่ยศถาบรรดาศักดิ์และอำนาจ ซึ่งใช้ไปในทางที่ผลประโยชน์ให้แก่ตนเองได้ ดังนั้นหากพิจารณาว่า ไม่ว่าจะเป็นอย่างวิญญู ของกำนัล ในสำนักหรือความเข้าใจของขุนนาง ก็คงจะเป็นสิ่งที่ตนเองน่าจะได้รับ ตนเองอาจจะใช้อำนาจที่มีช่วยหรือไม่ช่วยก็ได้ แต่สำหรับกลุ่มพ่อค้าอื่นแล้ว น่าจะเข้าใจไปในทิศทางคล้าย ๆ กัน แต่เห็นว่าเมื่อไรที่ให้ สินบนนั้นหมายความว่า ตนเองต้องได้รับการช่วยเหลืออย่างเต็มที่จากขุนนางเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนอย่างยุติธรรม

³⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 2.

เช่นเดียวกัน ออกญาพระคลัง ออกญาราชฤทธิ์และเจ้าพนักงานลูกขุนมูลนายอื่น ๆ ก็ต้องปฏิบัติตามระเบียบที่วางไว้นี้ เจ้าพนักงานเหล่านี้ทำการตรวจผ้าเสร็จแล้ว ก็จะมีราคา แต่อย่างไรก็ดีหาได้เป็นที่ไว้วางพระทัยแก่พระเจ้าอยู่หัวไม่ พระองค์ทรงส่งออกญาดิษมาหา (Tismaha) มาเป็นตัวประกันในการที่เจ้าพนักงานของพระองค์มารับสินค้าไป⁴⁰

นั่นแสดงให้เห็นว่า กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษประสบความสำเร็จจากการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ ทำให้คนกลุ่มอื่น ๆ ต้องเสียเปรียบ ต้องยอมรับและปฏิบัติตามที่ผู้มีอำนาจสูงสุดในท่าเรือนานาชาติมีรับสั่งมา

เป็นที่น่าสังเกตว่า ยังมีการแข่งขันระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ มากเท่าใด ผลประโยชน์ที่กลุ่มผู้ปกครองจะได้รับก็ยิ่งมากขึ้นตามไปด้วย เพราะคนแต่ละกลุ่มก็มุ่งหวังที่จะประสบความสำเร็จทางการค้าทั้งสิ้น มีหลักฐานยืนยันว่า กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษใช้จ่ายในส่วนของของขวัญเป็นจำนวนมากถึง 263 ตาลึง⁴¹ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายในด้านอื่น ๆ อาทิการซ่อมแซมคลังสินค้าที่ใช้เงินไปทั้งสิ้น 726 ตาลึง จะพบว่า ค่าของของขวัญมีปริมาณมากถึง หนึ่งในสามเลยทีเดียว สำหรับในกรณีของกลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดา เพื่อให้ประสบความสำเร็จในการรวบรวมและส่งขายไม้ฝางจึงต้องให้บางสิ่งบางอย่างแก่ออกญาพระคลังกับออกพระโชติดีก⁴² นั่นแสดงให้เห็นว่าการเข้าหาผู้มีอำนาจในท่าเรือจะช่วยให้การค้าของพ่อค้าชาวฮอลันดาประสบความสำเร็จได้ง่ายและรวดเร็ว ทั้งยังเป็นการแข่งขันกับพ่อค้าชาวอังกฤษ ซึ่งการมีไปเยี่ยมเยียนและให้ของขวัญแก่แม่ทัพเรือเพื่อปรึกษาเรื่องการเข้าเฝ้าและหาทางซื้อไม้มาบรรทุกให้เรือเต็มลำ ซึ่งก็ได้รับคำสัญญาว่าจะช่วยเหลือ⁴³

ความสัมพันธ์ทางการทูตก็มีส่วนในการสร้างลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจด้วยเช่นกัน สมเด็จพระเอกาทศรถทรงส่งคณะทูตไปยังเนเธอร์แลนด์ในปี ค.ศ. 1607 ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ทรงมีการติดต่อกับผู้แทนของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1613 และเมืองแก้วของ

⁴⁰ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 20-21.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

⁴² เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 69.

⁴³ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 58.

โปรตุเกสในปี ค.ศ. 1615⁴⁴ สำหรับญี่ปุ่นนั้นกระทำอย่างสม่ำเสมอ นั่นคือสิ่งที่จะแสดงน้ำใจของผู้ปกครองสูงสุดในท่าเรือนานาชาติพึงจะกระทำต่อผู้ที่มาอาศัยพระบรมโพธิสมภารเพื่อดำเนินกิจกรรมทางการค้าอยู่

นอกจากพระองค์จะทรงแสดงน้ำใจไมตรีโดยการส่งคณะทูตไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของบรรดากลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติแล้ว พระมหากษัตริย์ยังทรงแสดงความช่วยเหลือให้แก่กลุ่มพ่อค้าในทำนองของ *ผู้ใหญเมตตาผู้น้อย* เป็นการให้กำลังใจในการที่จะประกอบกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือนานาชาติต่อไป อาทิ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมพระราชทานของขวัญมาให้แก่พ่อค้าฮอลันดา⁴⁵ หรือ การที่ทรงพระราชทานไพร่พล 200 คนเพื่อช่วยเหลือพ่อค้าอังกฤษในการสร้างสำเภาลำใหญ่⁴⁶ จนบางครั้งความเมตตาขององค์พระมหากษัตริย์อยุธยา สร้างความประทับใจให้กลุ่มคนบางกลุ่มมากเสียจนกระทั่ง กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษเข้าใจว่า

“ไม่มีชาติคริสเตียนชาติใด จะเป็นทีโปรดปรานของกษัตริย์และหมู่
อำมาตย์ข้าราชการเสมอด้วยชาติเราที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไม่มี”⁴⁷

ในความเป็นจริงแล้วกลับพบว่าความโปรดปรานของพระมหากษัตริย์มิได้ช่วยเหลือกลุ่มพ่อค้าอังกฤษในด้านการค้ามากนัก การค้าหนังสัตว์ซึ่งเป็นสินค้าหลักที่ใช้ส่งออกไปยังอาณาจักรญี่ปุ่นก็ยังคงตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของพ่อค้าชาวญี่ปุ่น แม้ว่ากลุ่มพ่อค้าชาวญี่ปุ่นจะถูกไล่ให้ออกไปนอกท่าเรือนานาชาติตั้งแต่ปี ค.ศ. 1612 ซึ่งกลุ่มพ่อค้าฮอลันดามองว่าเป็น สิ่งที่ดีเนื่องมาจากเหตุการณ์ความวุ่นวายทางการเมืองที่กลุ่มชาวญี่ปุ่นก่อกำขึ้น แต่ด้วยความสัมพันธ์ทางการทูตที่ดีระหว่างสองราชสำนัก จึงยังคงพบบทบาทในการดำเนินการค้าเกี่ยวกับหนังสัตว์ได้ จนในท้ายที่สุดในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์พระราชทานสัญญาการผูกขาด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁴ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา,” วารสารเมืองโบราณ 26 (2543): 50.

⁴⁵ เอกสารฮอลันดาสัมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185, หน้า 55.

⁴⁶ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 114.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

การซื้อขายหนังกวางแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในปี ค.ศ. 1626⁴⁸ ส่วนบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษถอนตัวไปจากพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1622

การได้รับสัญญาการผูกขาดการซื้อขายหนังกวางของกลุ่มพ่อค้าฮอลันดานั้น ในทางกลับกันดูเหมือนว่าจะเป็นการสิ้นสุดบทบาทของพ่อค้าชาวญี่ปุ่น แต่อย่างไรก็ดีก็มีขุนนางชาวต่างชาติผู้หนึ่ง คือ ออกญาเสนาภิมุข ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าในฐานะ ผู้มีอำนาจทั้งทางการเมืองและการค้า แน่แน่นอนว่าคงให้ความช่วยเหลือแก่กลุ่มพ่อค้าชาวญี่ปุ่น ในการฟื้นฟูสภาพ ตลอดจนตัวออกญาเสนาภิมุขเองก็ยังเข้าหุ้มค้าขายกับพ่อค้าชาวญี่ปุ่น และส่งเรือบรรทุกหนังกวางไปขายยังประเทศญี่ปุ่นตามปกติอีกด้วย⁴⁹ แต่การค้าขายของกลุ่มพ่อค้าชาวญี่ปุ่น ไม่น่าจะเป็นกิจการใหญ่โตอะไรที่จะสามารถสร้างความเดือดร้อนให้แก่บริษัทของฮอลันดาได้ เพราะไม่ปรากฏว่ามีบันทึกใด กล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าชาวญี่ปุ่นในแง่ของการเป็นคู่แข่งที่สำคัญตลอดรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

สำหรับกลุ่มพ่อค้าชาวโปรตุเกสนั้นแทบจะไม่ปรากฏบทบาทใด ๆ ในท่าเรือนานาชาติ⁵⁰ และคงไม่เป็นที่ไว้วางใจของราชสำนักอยุธยาเนื่องจากการกระทำของพ่อค้าชาวโปรตุเกสซึ่งเป็นทหารรับจ้างของพระเจ้ากรุงอาระกัน ชื่อ ฟิลลิป เดอ บริโตที่เข้ายึดเมืองสิริเยม เมาะตะมะ และเมาะลำเลิง ซึ่งเป็นการขัดขวางเส้นทางการค้าในอ่าวเบงกอลของราชสำนักอยุธยา ยังรวมไปถึงเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างบริษัทของฮอลันดากับโปรตุเกสและสเปนที่มะนิลา* จนเรือลำหนึ่งของฮอลันดาถูก ดอน เฟอร์นันโด เดอ ซิลวา ยึดในแม่น้ำเจ้าพระยา ในปี ค.ศ. 1624 ทำให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไม่ทรงพอพระทัย และทรงยึดเรือคืนจากสเปน ยิ่งทำให้สถานะของกลุ่มพ่อค้าชาวโปรตุเกสและสเปนตกต่ำลง จนกระทั่งปี ค.ศ. 1628 พ่อค้า ดอน ฮวน อัลคρασซาได้รับคำสั่งจากผู้แทนที่มะนิลาให้ยึดเรือสำเภาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ยิ่งทำให้ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสและสเปนทรุดลงไปอีก⁵¹

⁴⁸ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 37.

⁴⁹ พงษ์ริดา เกษมสิน, "บทบาทของชาวญี่ปุ่นต่อการเมืองภายในอยุธยาช่วงกลาง," ใน วารสารไทย-ญี่ปุ่นศึกษา (มกราคม, 2528): 77.

⁵⁰ ดูรายละเอียดสุทธาชัย ยัมประเสริฐ, "พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา." เนื่องจากว่ากลุ่มพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในอยุธยาส่วนมากเป็นทหาร หรือเอกชนที่ลักลอบเข้ามาค้าขาย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นพวกที่ทำการผิดกฎหมาย เรียกกลุ่มพ่อค้าเหล่านี้ว่า ลันชาดูล

* โปรตุเกสขณะนั้นเป็นอาณานิคมเดียวกับสเปนภายใต้การปกครองของพระเจ้าฟิลิปที่ 2 แห่งสเปน

⁵¹ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 80-82.

จากเหตุการณ์ทั้งหมดข้างต้นทำให้ดูเหมือนว่ากลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาหมดคู่แข่งทางการค้าไปโดยปริยาย แต่ในสภาพความเป็นจริงแล้ว ตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา แนวนโยบายของราชสำนักที่มุ่งทำการค้าของหลวง การผูกขาดทางการค้ามีมากขึ้น นั้นยังหมายความว่ากลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาจะต้องทำการค้าขายแข่งขันกับราชสำนักอยุธยามากขึ้นด้วยเช่นกัน

ในช่วงสมัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนี้ ตรงกับช่วงที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดามุ่งขยายการค้าให้กว้างขึ้น แต่เนื่องจากปัญหาทางการเมืองทำให้มีการเปลี่ยนตัวขุนนางอยู่เป็นนิจ ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวฮอลันดากับขุนนางคงมีการเปลี่ยนแปลงบ่อย ของขวัญ ของกำนับซึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ก็ต้องใช้มากขึ้นเช่นกัน เพราะวาขุนนางต้องการที่จะแสวงหาผลประโยชน์ความร่ำรวยให้แก่ตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในระหว่างการดำรงตำแหน่งอยู่⁵²

ในหลายกรณี ผู้ที่มีอำนาจไม่จำเป็นต้องเป็นกลุ่มผู้ปกครองของอยุธยาเสมอไป บางครั้งอำนาจกลับตกไปอยู่ที่กลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติ แต่อำนาจในที่นี้หมายถึง อำนาจในทางทหารที่จะช่วยเหลือราชสำนักในการสงคราม ดังเช่นในกรณีที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงขอความช่วยเหลือให้บริษัทฮอลันดา ส่งเรือไปช่วยในการสงครามกับปัตตานีในปี ค.ศ. 1634 โยส สกาเตน หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทฮอลันดาประจำอยุธยาในขณะนั้นตัดสินใจที่จะช่วยเหลือ แต่มาช่วยหลังจากที่อยุธยาแพ้สงครามกับปัตตานีไปแล้ว ทำให้ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีกับพ่อค้าชาวฮอลันดาคงหยุดชะงักลงชั่วคราว เพราะสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรง“ห้ามชาวสยามทุกคนพูดหรือค้าขายกับพวกฮอลันดา”⁵³

แต่ความตึงเครียดคงมีอยู่ไม่นานนัก เพราะในปีเดียวกันนั่นเองเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทราบว่าบริษัทส่งเรือมาช่วยแล้ว และยังสามารถจับกุมเชลยจากปัตตานีมาถวายได้ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้พระราชทานสิทธิผูกขาดการค้าซื้อขายหนังกวางเป็นเวลาหนึ่งปี ตลอดจนมีสิทธิที่จะค้าขายผ้าได้อย่างเสรีทั่วราชอาณาจักร⁵⁴ รวมทั้งพระองค์ทรงคืนเงินภาษีที่บริษัทต้องจ่ายให้เมื่อก่อนนี้ สำหรับค้าขายในประเทศสยามเป็นเงิน 5000 ฟลอริน ตามสัญญาลายลักษณ์อักษร รวมทั้งพระราชทานที่ดิน(สำหรับสร้างสำนักงานใกล้ ๆ กับบ้านญี่ปุ่น) และให้ผู้แทน

⁵² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 59

⁵³ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 132-133.

⁵⁴ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 59

ของเราเข้าร่วมในการประชุมขุนนางได้⁵⁵ ยิ่งทำให้สถานภาพความโปรดปรานจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่มีต่อบริษัทฮอลันดามีมากขึ้น อย่างไรก็ตามแต่สิทธิการผูกขาดการซื้อขายหนังสัตว์นั้นพระองค์ให้เพียง 1 ปี และได้ต่อสัญญาให้ เนื่องจากว่าในขณะนั้นพ่อค้าจากจีน ญี่ปุ่น ลูกครึ่งไทย-ญี่ปุ่น และญี่ปุ่นจากโคชินไชน่าเข้ามาร่วมหาผลประโยชน์จากการค้าหนังกวางด้วย⁵⁶ การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะให้เกิดการแข่งขันกันซื้อขายหนังกวางกับราชสำนัก ยิ่งทำให้ราชสำนักมีรายได้มากขึ้นทั้งจากการซื้อขายโดยตรงและการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือ

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1634 เป็นต้นมาความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจคงจะมีปรากฏทั่วไปในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา เนื่องมาจากการแข่งขันทางการค้า และการแข่งขันคงต้องมีมากเสียจนกระทั่งบริษัทฮอลันดาไม่สามารถทนต่อการให้ของขวัญของกำนัลเป็นจำนวนมากแก่บรรดาผู้มีอำนาจทั้งหลายได้ จึงเรียกร้องขอให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองออกพระราชกำหนดว่าด้วยค่าธรรมเนียมที่บริษัทฮอลันดาจะเข้ามาค้าขายในอยุธยา ซึ่งเป็นการกำหนด ให้ตายตัวไปว่า หากติดต่อกับขุนนางหรือเจ้าพนักงานคนใด จะต้องเสียค่าธรรมเนียม ตลอดจนของขวัญให้กับใครบ้างเป็นจำนวนเท่าใด ซึ่งครั้งนี้ทำให้บริษัทสามารถประหยัดเงินไปได้ถึง 5000 กิลเดอร์⁵⁷

ในปี ค.ศ. 1636 เกิดภาวะข้าวยากมากแพ่ง ทำให้บริษัทฮอลันดาไม่สามารถซื้อข้าวจากราชสำนักอยุธยาได้เลย อีกครั้งหนึ่งที่มีการสร้างความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจ ซึ่งในครั้งนี้อยู่ขุนนางผู้ที่เกี่ยวข้องกับการผูกขาดทางการค้า แต่กลับเป็นพระราชินีและบรรดาสตรีสูงศักดิ์ทั้งหลายของพระนาง ทำให้โยส สเตาเตน สามารถได้ข้าวมา 50 เกวียน⁵⁸

อย่างไรก็ตามเมื่อกลุ่มผู้ปกครองมีสถานภาพสองอย่างในเวลาเดียวกัน คือเป็นทั้งผู้ปกครองและเป็นทั้งพ่อค้า จึงเป็นการง่ายที่จะใช้อำนาจของตนเองส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมทางการค้าส่วนตัวอย่างมีประสิทธิภาพและแนบเนียนมากที่สุด ดังที่กล่าวไปแล้วในบทก่อนหน้าว่านี่คือเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชาวต่างชาติบางคนหันเข้าหาระบบราชการของอยุธยา

⁵⁵ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 136.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139. เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้หญิงชั้นสูงในราชสำนัก สามารถใช้อำนาจที่ตนเองมีในการช่วยเหลือกลุ่มพ่อค้าได้เช่นเดียวกัน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีนโยบายเน้นการผูกขาดทางการค้าและการค้าสำเภาของหลวง ก็ยิ่งไปกระทบกับการดำเนินกิจกรรมของคนกลุ่มอื่น ๆ ในท่าเรือนานาชาติ ดังที่พ่อค้าฮอลันดาบรรยายไว้ว่า

“ทรงตั้งพระทัยที่จะส่งเรือลำหนึ่งไปญี่ปุ่น ทำให้พระองค์ขัดขวางพ่อค้าฟานฟลิตในการส่งสินค้าไปประเทศญี่ปุ่นด้วย....ด้วยความมุ่งหมายนี้จึงผูกขาดเรือสำเภาทุกลำเท่าที่จะหาได้จนสิ้น”⁵⁹

แต่ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่าการขัดขวางทางการค้าโดยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง คือปริมาณสินค้าที่แต่ละฝ่ายเตรียมเพื่อใช้ในการส่งออก คือฝ่ายของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีไม้ฝาง ตะกั่วจำนวนมาก ยางรัก งาช้าง ชนบก รังนก นอแรด และ หนังกวางอีกเล็กน้อย ฝ่ายของฟานฟลิตมี หนังกวางจำนวน 103,480 แผ่น และ มีหนังปลากระเบน 17,960 แผ่น⁶⁰

นั่นแสดงให้เห็นว่า กลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดาคงจะมีวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ปกครองในการที่ได้มาซึ่งสินค้ามากกว่าที่สำเภาหลวงได้นำออกไปค้าขายเสียอีก ในกรณีนี้แม้ไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ชัดเจน แต่มีความเป็นไปได้สูง เพราะกลุ่มผู้ปกครองในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้นไม่มีเสถียรภาพความมั่นคงในการดำรงอยู่ในตำแหน่ง⁶¹ เมื่อมีโอกาสแสวงหาผลประโยชน์จากอำนาจที่ตนมีจึงกระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

การดำเนินกิจกรรมการค้าของฮอลันดาในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ย่อมต้องมีกลุ่มขุนนางที่สนับสนุนและขัดขวางภายในอำนาจของตน อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1637-1656 มีกลุ่มขุนนางที่บริษัทสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจเพื่อที่จะได้รับการสนับสนุนจากบุคคลเหล่านั้น ได้แก่ ออกญาจักรี ออกญาพิษณุโลก ออกญาสุวรรณโลก และออกญาสมบัติธิบาล(ซึ่งภายหลังได้เป็นออกญาพระคลัง)⁶² ออกพระโชติค ออกญาพลเทพ ออกญาราชประสิทธิ์ (Rabisit) และออกญาราชไชย (Rachai)⁶³ และกลุ่มขุนนางที่ไม่สนับสนุนและคอยขัดขวางได้แก่ เจ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 151.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁶¹ กรมศิลปากร, รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต), หน้า 96-97.

⁶² Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p.211.

⁶³ Ibid., p.269.

ทำวิลินดา ออกญาพระคลัง(คนเก่าก่อนที่ออกญาสมบัติธิบาลจะมาดำรง ตำแหน่งแทน-ท่านผู้นี้
สนับสนุนโปรตุเกสด้วย⁶⁴) ออกหลวงทิพย์ และ ออกญาพิชิต⁶⁵

เหตุการณ์ที่ค่อนข้างชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างบริษัทอินเดีย
ตะวันออกของฮอลันดาและกลุ่มผู้ปกครองของอยุธยา คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม
ค.ศ. 1636 มีชาวฮอลันดาประกอบด้วย พ่อค้าระดับรอง และผู้ช่วยอีกแปดคน มีสองคนคือ Joost
Laurentz และ Daniel Jacobsz ตีมสุราจนเมาและพูดจาถูกพระสงฆ์ที่วัดวรเชษฐ ทำให้มีทหาร
ของเจ้าฝ่ายหน้าเข้ามาจับกุมและเกิดการวิวาทกันขึ้น จากเหตุการณ์นี้ทำให้สมเด็จพระเจ้า
ปราสาททองทรงรับสั่งให้ประหารชาวฮอลันดาทุกคน⁶⁶ แต่ฟานฟลิต ซึ่งเป็นหัวหน้าสถานีการค้าใน
ท่าเรือขณะนั้น สามารถจัดการกับปัญหาได้โดยการสร้างความสัมพันธ์กับขุนนางผู้ใหญ่บางท่านให้
เป็นประโยชน์โดยการมอบของขวัญให้กลุ่มคนเหล่านั้น ที่จะกราบทูลแก่สมเด็จพระเจ้าปราสาท
ทองเกี่ยวกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นตามจริง⁶⁷

มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าปัญหาใหญ่ที่สำคัญประการหนึ่งเกิดจากเจ้าทำวิลินดา ปล่อย
ข่าวว่า ฟานฟลิตตั้งใจที่จะขอเรือรบมาจากบริษัทอินเดียตะวันออกเพื่อคอยจับเรือบรรทุกสินค้า
ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เนื่องจากต้องการระงับของ รายา อิบราฮิม พ่อค้าหลวงของ
กษัตริย์ซึ่งทำการค้าแล้วติดหนี้กับบริษัทของฮอลันดา ข่าวสารนี้ทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ไม่พอพระทัยเป็นอย่างมากและจะจัดการเด็ดขาดกับพ่อค้าชาวต่างชาติทุกคนในอาณาจักร แต่ต่อมา
ฟาน ฟลิต ได้รับการช่วยเหลือจากขุนนางบางคน ทำให้สถานการณ์ผ่อนคลายลง⁶⁸ แม้ว่า

⁶⁴ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 213.

⁶⁵ Ibid., p. 291.

⁶⁶ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 29 และ Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat : A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand* (Lochem: Uitgeversmaatschappij De Tijdstroom BV, 1997), p. 29.

⁶⁷ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 29.

⁶⁸ Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," p. 210. รายนาม อิบราฮิม น่าจะเป็นนายหน้าคนหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่ดำเนินการค้าสวนพระองค์ แล้วใช้อำนาจที่ตนเองทำการค้าขายส่วนตัวจนติดหนี้ติดสินบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ภายหลังได้ถูกจับและถูกลงโทษจนเสียชีวิต ในที่นี้ไม่ทราบแน่นอนว่าเหตุใด ล่ามจึงปล่อยข่าวมาเช่นนั้น แต่ถ้าหากเจ้าทำผู้นี้เป็นพรรคพวกของออกญาพระคลัง ออกหลวงทิพย์ และ ออกญาพิชิต อาจจะเป็นไปได้ว่า กลุ่มคนเหล่านี้ไม่ได้รับผลประโยชน์จากบริษัทฮอลันดาอย่างเต็มที่จึงไม่พอใจและคิดจะกำจัดออกไป

สถานการณ์ดูเหมือนว่าจะดีขึ้น แต่ทางบริษัทฮอลันดาโดย ฟานฟลีต หัวหน้าสถานีขณะนั้น ต้องทำข้อตกลงกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในเดือนกันยายน ค.ศ. 1636 ว่า

“ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะเชื่อฟังทุก ๆ สิ่งซึ่งออกญาพระคลังได้สั่งหรือมีบัญชาแก่ข้าพเจ้าหรือชาวฮอลันดา ซึ่งพำนักอยู่ในประเทศสยาม ผ่านทางเจ้าท่าหรือล่ามอย่างเคร่งครัด เท่าที่อยู่ในอำนาจเราตามกฎหมาย และขนบธรรมเนียมของอาณาจักร และขอสัญญาว่าข้าพเจ้าผู้เป็นหัวหน้า จะรับผิดชอบเรื่องการกระทำผิดโดยข้าพเจ้าเอาตัวเองเป็นประกัน”⁶⁹

ข้อตกลงดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ลักษณะสำคัญออกได้เป็นสองประเด็นคือ ประการแรก ฟานฟลีต สามารถใช้ประโยชน์จากการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจที่มีต่อกลุ่มขุนนางผู้ใหญ่ในพระนครศรีอยุธยาโดยการมอบของขวัญ เพื่อที่จะแลกกับการช่วยเหลือในการที่จะทำให้โทษลดลงและช่วยผ่อนหนักให้เป็นเบา ประการที่สอง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงต้องการที่จะจำกัดอิทธิพลทางการค้าของฮอลันดา ซึ่งน่าเชื่อว่า คงจะเป็นคู่แข่งทางการค้าของราชสำนักในขณะนั้น และในขณะเดียวกันพระองค์ก็จะทรงได้รับของกำนัล ของขวัญที่บริษัทฮอลันดาจะนำมาถวายเพื่อแลกกับการได้รับการอำนวยความสะดวกและความพอพระทัยตลอดจนสิทธิพิเศษจากพระองค์ ดังที่ฟานฟลีตกล่าวไว้ว่า

“ทุกสิ่งทุกอย่างจะเข้าเป็นระเบียบเหมือนในสมัยก่อนๆ ด้วยเงินรางวัลเล็ก ๆ น้อย ๆ สรุปได้ว่า เป็นวิธีการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมทั้งสิ้น และทำให้บริษัทต้องเสียค่าใช้จ่ายมากและลำบากด้วย”⁷⁰

หลังจากที่บริษัทฮอลันดามีการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าสถานี จากฟานฟลีตมาเป็น ฟานซุม (Van Tsum) สถานะของบริษัท ในอยุธยา สูงขึ้นและได้รับความโปรดปรานจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอย่างมาก เพราะลักษณะส่วนตัวของฟานซุมนั้น เป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับเทศกาล งานเฉลิมฉลอง ตลอดจนรู้ว่าจะนำของขวัญไปมอบให้กับใคร เมื่อไร⁷¹ ดังนั้นลักษณะความสามารถ

⁶⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 217.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

⁷¹ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 31.

เฉพาะตัวของหัวหน้าสถานีการค้าจะมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างกลุ่มพ่อค้าชาวฮอลันดา กับกลุ่มผู้ปกครองของอยุธยา และจากความสัมพันธ์นั้นจะมีผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการดำเนินกิจกรรมทางการค้าของกลุ่มพ่อค้าอีกด้วย

การร้องขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่มีไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในปี ค.ศ. 1652 ให้บริษัทส่งเรือมาช่วยพระองค์รบกับสงขลา แต่บริษัทปฏิเสธ เพราะบริษัทเองกำลังติดพันกับสงครามที่โมลุกกะและแอมบอยนา ตลอดจนทำสงครามกับโปรตุเกส การปฏิเสธของบริษัทนั้น ทำให้บริษัทต้องอยู่ในสภาวะบีบคั้นจากราชสำนักและกลุ่มผู้ปกครองอยุธยา ตลอดจนสูญเสียสิทธิพิเศษทางการค้าลงไปเรื่อย ๆ⁷² ยิ่งเป็นการแสดงให้เห็นชัดเจนถึง อำนาจที่กลุ่มผู้ปกครองของอยุธยามีและความสัมพันธ์ในทางลบเมื่อเกิดความไม่พอใจขึ้นอีกด้วย

ในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปี ค.ศ. 1653 และ 1655 พบหลักฐานอีกว่าขุนนางที่ไม่สนับสนุนบริษัทฮอลันดาได้ดำเนินการใช้อำนาจของตนขัดขวางการดำเนินงานของบริษัท ดังที่บันทึกของฮอลันดากล่าวไว้ว่าออกหลวงทิพย์ (ทิพโกษา) ก่อปัญหาให้กับบริษัทฮอลันดาในการเข้ามาค้าขายในสยาม ซึ่ง หัวหน้าสถานีการค้าของฮอลันดาขณะนั้นคือ เวสเตอร์ไวลท์ เชื่อว่าออกหลวงผู้นี้เป็นผู้มีส่วนรู้เห็นในการสั่งห้ามไม่ให้พ่อค้าท้องถิ่นขายข้าว ไม้สักและสินค้าอื่น ๆ ให้กับบริษัท⁷³ นอกจากนั้นในปี ค.ศ. 1655

“ออกหลวงทิพย์ ซึ่งเป็นศัตรูตัวฉกาจของบริษัท ได้ออกคำสั่งด้วยความยินยอมของพระเจ้ากรุงสยามสั่งห้ามพนักงานชั่ง ตวง วัด ไม่ชั่งตวงข้าวของบริษัท”⁷⁴

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ นโยบายการค้าของพระองค์เน้นการผูกขาดทางการค้าสินค้าเกือบทุกชนิดในอาณาจักร และในต้นรัชสมัยของพระองค์นี้พระองค์พยายามสนับสนุนการค้าของคนทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการประกาศไม่เก็บภาษีกับพ่อค้าที่เดินทางมาจากทางเหนือ เป็นเวลา

⁷² George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 33.

⁷³ *Ibid.*, p. 235.

⁷⁴ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2,

สามปี⁷⁵ รวมไปถึงแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยที่มีต่อกลุ่มพ่อค้าต่าง ๆ ในท่าเรือ โดยเฉพาะกลุ่มชาวฮอลันดา ซึ่งจากการกระทำของพระองค์ทำให้ฮอลันดาถือว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงเป็นมิตรกับฮอลันดา พระองค์พระราชทานของขวัญไปยังข้าหลวงใหญ่ ประกอบไปด้วย ช้างสองเชือก พานทองสองอัน⁷⁶ ภาพลักษณ์ดังกล่าวของพระองค์ที่เป็นผู้ทรงอำนาจและมีน้ำพระราชหฤทัยงาม น่าจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มชาวอังกฤษที่หนีมาจากกัมพูชาเข้าใจว่าตนเองได้รับเกียรติและเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวอังกฤษกลับมาตั้งสถานีการค้าที่ท่าเรืออยุธยา เพราะสมเด็จพระนารายณ์ทรง

“ รับผิดชอบให้พนักงานมาขอรับทราบชื่อและตำแหน่งของพวกเราจากหัวหน้าชาวดัชท์ ให้เราทูลไปให้ทรงทราบว่าเราต้องการเครื่องแต่งกายอย่างใด แล้วมีรับสั่งให้ตัดพิเศษให้เราทุกคน”⁷⁷

ซึ่งทำให้ชาวอังกฤษกลุ่มนี้กล่าวว่าเป็นการต้อนรับที่ไม่มีที่ใดเปรียบได้⁷⁸ และพยายามชี้แจงไปยังผู้อำนวยการบริษัทอังกฤษให้กลับมาตั้งสถานีการค้าที่ท่าเรือนานาชาติอีกครั้งหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1661 เมื่อนายจอห์น เซาท์ เตรียมการที่จะมาเปิดสถานีใหม่อีกครั้ง ได้เดินทางเข้ามาถึงสมเด็จพระนารายณ์ทรง “รับที่จะทำการค้ากับเราด้วยความปรารถนาดี พระราชทานยกหนี้เดิมของเราที่มีปรากฏในท้องตราให้หมด”⁷⁹

ในช่วงนี้เองที่ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจปรากฏมากและชัดเจนขึ้นตลอดระยะเวลา ดังที่กล่าวไปแล้วว่า กลุ่มผู้ปกครองของอยุธยา โดยเฉพาะกลุ่มที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับท่าเรือนานาชาติ คือกลุ่มผู้ที่อำนาจ ทำให้คนกลุ่มอื่น ๆ ต้องพึ่งพาอำนาจดังกล่าว ยังมีกลุ่มชาวต่างชาติเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้ามากเท่าไร การพึ่งพาอำนาจยังมีมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น ผู้ที่มีอำนาจในท่าเรือนานาชาตินั้นก็สามารถใช้อำนาจของตนเองแสวงหาผลประโยชน์อีกเช่นกัน ดังที่พ่อค้าชาวฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่า

⁷⁵ Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688,” p. 268.

⁷⁶ Ibid., p. 269.

⁷⁷ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2, หน้า 37.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

“ การค้าขายในเมืองไทยทำไม่ได้เป็นอันขาด ถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงสยาม เป็นเจ้าที่ดีก็จริงอยู่ แต่ข้าราชการของพระองค์ซึ่งเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง เป็นคนที่เอาประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ทั้งทำการข่มเหงอย่างร้ายกาจ จน การค้าขายทั้งปวงเป็นอันทำไม่ได้ เพราะสินค้าที่มาจากต่างประเทศมา น้อยเท่าใด พวกข้าราชการก็รีบเอาเสียหมด และตั้งราคาเองชอบใจ”⁸⁰

การเข้ามามีบทบาทของขุนนางต่างชาติอย่าง คอนสแตนติน ฟอลคอน หรือ ออกญาวิชัยเยนทร์ ในท่าเรือพระนครศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นเป็นตัวอย่งที่ดีของการใช้อำนาจในการ สร้างสัมพันธ์กับกลุ่มชาวต่างชาติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มพ่อค้า หรือบาทหลวงก็ตาม ซึ่งอำนาจ ดังกล่าวของฟอลคอนนั้น สามารถสร้างประโยชน์ให้กับตัวเขาเองอย่างมากมาย

คอนสแตนติน ฟอลคอนก้าวเข้ามามีบทบาทในท่าเรือด้วยการเข้าไปรับราชการกับออกญา พระคลัง(โกษาเหล็ก) และด้วยการสนับสนุนของออกญาพระคลัง และการปฏิบัติงานของฟอลคอน ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงโปรดเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเรื่องการจัดคณะทูตไปยังต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมเป็นหน้าที่ของพวก“มัวร์” แต่ต้องเสียพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก แต่ฟอลคอนได้รับ พระบรมราชานุญาตให้เข้ามาดำเนินการนี้แทนและปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นที่พอพระทัยยิ่งพบบอกว่า พวก “มัวร์” โกงสมเด็จพระนารายณ์⁸¹ แม้ว่าฟอลคอนไม่ยอมรับตำแหน่ง ออกญาพระคลังหลังจาก ที่ออกญาพระคลัง(โกษาเหล็ก)ถึงแก่กรรม แต่ฟอลคอนก็ได้รับการกล่าวถึงว่า มีอำนาจเหนือกว่า ออกญาพระคลังเสียอีก⁸²

ฟอลคอนซึ่งมีความต้องการที่จะเข้าร่วมในการค้าของราชสำนักอยู่แล้ว เมื่อสามารถกำจัด อิทธิพลของพวก “มัวร์” ออกไปได้เท่ากับว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ตนเองได้เข้ามามีส่วนร่วมใน การค้านานาชาติ ซึ่งในขณะนั้นมีพ่อค้าจากหลากหลายกลุ่มเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า ด้วย

⁸⁰ ประชุมพงศาวดารเล่ม ที่ 24 ภาคที่ 40 (ต่อ) เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่ง เข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 1 (ต่อ) ภาคที่ 41 เรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภาคที่ 2 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 184.

⁸¹ กวีย์ ตาซารด์, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซารด์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2539), หน้า 11-12.

⁸² เดอ ชัวซีร์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ปี ค.ศ. 1685-1686 ฉบับ สมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: ก้าวหน้า, 2516), หน้า 329.

อำนาจและอิทธิพลของฟอลคอน เขาสามารถบั่นทอนการดำเนินกิจกรรมทางการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษด้วยวิธีการต่างๆ อาทิการแต่งตั้งชาวอังกฤษบางคนที่เป็นพวกลักลอบค้า (interloper) เข้ามาทำงานให้กับราชสำนัก อาทิ แซมมวล ไวท์ เป็นเจ้าท่าเมืองมะริด ริชาร์ด เบอร์นาปี เป็นเจ้าเมืองมะริด⁸³ นอกจากนี้ฟอลคอนยัง

“ให้สินบนและยกยอปอปั้นหัวหน้าคนงานของเราในอินเดีย และให้สินบนหุ้นส่วนของเราที่กรุงสยามคนใดก็ตามที่ติดสินบนได้ หรือทำลายผู้ที่ยึดมั่นในหลักแห่งความซื่อตรง ทำให้คนเหล่านั้นซึ่งอยู่ที่นี้และท่านกับที่ปรึกษาของเรา ณ ป้อมเซนต์จอร์จ เป็นคนโง่ เป็นผู้ไม่มีมารยาทหรือเป็นคนบ้า ในขณะที่ความมุ่งหมายกว้าง ๆ ของเขาที่เห็นเด่นชัดก็คือ ทำลายผลประโยชน์ของบริษัท และที่แท้จริงก็คือผลประโยชน์ของพ่อค้าพานิชแห่งกรุงสยามทุกคนยกเว้นตัวเขาเองซึ่งเขาเรียกว่าเป็นผลประโยชน์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว”⁸⁴

ฟอลคอน เมื่อไม่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากบริษัทอังกฤษได้ และเพื่อต้องการรักษาฐานอำนาจของตนเองเอาไว้ เมื่อกลุ่มพ่อค้าชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาในท่าเรือ ฟอลคอนจึงมุ่งหวังที่จะนำเอากลุ่มชาวฝรั่งเศสมาสนองจุดประสงค์ของตน ทำให้ทั้งกลุ่มพ่อค้าและบาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้รับสิทธิพิเศษมากมายด้วยความช่วยเหลือของฟอลคอน อาทิการสนับสนุนให้เผยแพร่ศาสนา การสนับสนุนช่วยเหลือให้คณะทูตจากฝรั่งเศสได้รับสิทธิพิเศษทางการค้า การนำเอาทหารชาวฝรั่งเศสเข้ามาประจำที่ป้อมบางกอกเป็นต้น

การสร้างอำนาจของฟอลคอนที่มุ่งสร้างความสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะกลุ่มฝรั่งเศส สร้างความไม่พอใจและไม่วางใจแก่ขุนนางในราชสำนักอยุธยา ตลอดจนพระสงฆ์ และชาวอยุธยา จนนำไปสู่เหตุการณ์ปี ค.ศ. 1688 ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จสวรรคต และฟอลคอนหรือออกญาวิชัยเยนทร์หมดอำนาจ

⁸³ มอริส คอลลิศ, แซมไวท์ใต้ธงสยาม, แปลโดย สด ภูมระโรหิต (พระนคร: ผ่านฟ้าวิทยา, 2514), หน้า 55-58.

⁸⁴ บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์วรรษที่ 17 เล่ม 4, แปลโดย สุภรณ์ อิศวสันโสภณ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 133.

ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจนั้น ส่งผลทั้งแง่บวกและแง่ลบ แก่คนทุกกลุ่มในท่าเรือ ในทางบวกนั้น กลุ่มผู้ปกครองอยุธยา ได้ผลประโยชน์จากของขวัญ ของกำนัล “สินบน” กลุ่มชาวต่างชาติ ได้ผลประโยชน์จากการได้การอำนวยความสะดวก ลดขั้นตอนความยุ่งยากในการดำเนินการค้า ตลอดจนสามารถได้สินค้าเพื่อนำไปค้าขาย นอกจากนี้กลุ่มผู้ปกครองอยุธยายังสามารถใช้อำนาจของตนในการขัดขวางการดำเนินกิจกรรมทางการค้าในท่าเรือหากเกิดความไม่พอใจและขัดแย้งกันอีกด้วยดังปรากฏในหลักฐานของพ่อค้าชาวฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์

“ถึงแม้ว่าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงเป็นเจ้าของที่ได้อยู่ก็จริง แต่ข้าราชการของพระองค์ซึ่งเป็นผู้ปกครองบ้านเมือง เป็นคนที่เอาประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ทำทั้งการข่มเหงอย่างร้ายกาจ จนการค้าขายทั้งปวงเป็นอันทำไม่ได้ เพราะสินค้าที่มาจากต่างประเทศมาน้อยเท่าใด พวกข้าราชการก็รีบเอาเสียหาย และตั้งราคาเองตามชอบใจ⁸⁵

ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า

ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้า ในที่นี้ จะวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มในฐานะ “พ่อค้า” ที่มีจุดมุ่งหมายเดียวกันนั่นคือ สินค้าที่มีอยู่ในท่าเรือ ดังนั้นความสัมพันธ์จะเกี่ยวข้องกับการจัดหา การซื้อ-ขาย การส่งออก การนำเข้า สินค้า ความสัมพันธ์ในเชิงการค้านี้ เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นบ่อย และไม่ค่อยยั่งยืน เนื่องจากว่า เมื่อทำการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างกันแล้ว ก็จากกันไปไม่จำกัดอยู่แค่เพียงคน ๆ เดียว หรือกลุ่ม ๆ เดียวเท่านั้น ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงการค้า นั่นคือ วิธีการดำเนินการค้าของคนแต่ละกลุ่ม ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 4 แบบได้แก่ แบบผูกขาดทางการค้า แบบบริษัท แบบลักลอบค้า และแบบเอกชน กล่าวคือ

⁸⁵ ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 24 จดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศสในแผ่นดินสมัยสมเด็จพระนารายณ์, 2511, หน้า 184.

แบบผูกขาดทางการค้า

ลักษณะการดำเนินการค้าแบบผูกขาดนี้ ในกรณีของอาณาจักรอยุธยา (โปรดดู รายละเอียดในบทที่ 3) พรรณี อวนสกุลสรุปไว้ว่า⁸⁶

“ เป็นวิธีที่รัฐบาลอยุธยามีได้เข้าควบคุมการผลิต(ทางการเกษตร) รัฐจะควบคุมแต่ผลผลิตที่เป็นสินค้าเกือบทั้งหมด ดังนั้นหมายความว่า ราษฎรต้องขายให้รัฐ และสินค้าต่างประเทศเกือบทุกประเภทรัฐเป็นผู้ขายให้ราษฎร นั่นหมายถึง รัฐเป็นผู้กำหนดปริมาณและราคาสินค้าอันหมายถึง การกำหนดความต้องการซื้อและการขายในท้องตลาดไปในตัว รัฐเป็นผู้ผูกขาดทั้งการค้าขายสินค้าออกและสินค้าเข้าแต่ผู้เดียวโดยระบบพระคลังสินค้า”

ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าการผูกขาดทางการค้าเป็นตัวกำหนดกลุ่มคนคนที่จะเข้ามาสร้างความสัมพันธ์ในเชิงการค้า รวมไปถึงแสดงบทบาทในท่าเรือได้ นั่นคือ กลุ่มพ่อค้าชาวต่างชาติ กลุ่มผู้ปกครองอยุธยา ส่วนกลุ่มชาวอยุธยาดูเหมือนว่าจะโดนจำกัดไม่ให้มีส่วนร่วมในการค้าระหว่างประเทศ เพราะว่าตนเองไม่ได้มีหน้าที่หรือไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับท่าเรือเลย อย่างไรก็ตามก็ดียังพบว่ามีย่อยครั้งที่กลุ่มชาวอยุธยามีส่วนสร้างความสัมพันธ์ในเชิงการค้าอีกด้วย

แบบบริษัท

การค้าในแบบบริษัทนี้ เป็นรูปแบบการค้าของกลุ่มชาวตะวันตกเสีย ได้แก่ กลุ่มชาวฮอลันดา ในรูปแบบบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา กลุ่มชาวอังกฤษ ในรูปของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ และกลุ่มชาวฝรั่งเศส ในรูปแบบบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส การดำเนินงานในแบบบริษัทนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็น ระบบ มีการดำเนินงานเป็นขั้นตอน ประกอบไปด้วย ผู้อำนวยการหรือประธานบริษัทประจำภูมิภาคเอเชีย หัวหน้าสถานีการค้าในประเทศต่าง ๆ

⁸⁶ พรรณี อวนสกุล. “ระบบผูกขาดทางเศรษฐกิจสมัยอยุธยา” วารสารธรรมศาสตร์ 4 (2518): 23.

ตัวแทนการค้า หรือพ่อค้า⁸⁷ ในท่าเรือ จะมีอย่างน้อยที่สุด ก็คือหัวหน้าสถานีการค้าและพ่อค้า ย่อยระดับต่าง ๆ ซึ่งแนวทางการดำเนินนโยบายจะเป็นไปตามนโยบายหลักของผู้อำนวยการหรือ ประธานบริษัท แล้วหัวหน้าสถานีการค้าจะรับเอานโยบายมาปฏิบัติด้วยวิธีการใดก็ตามที่สามารถสร้างรายได้และผลประโยชน์ให้แก่บริษัท จะพบว่าในกรณีนี้ บริษัทของอังกฤษไม่ค่อยสนใจที่จะแทรกแซงกิจการภายในของรัฐที่ตนเข้าไปตั้งสถานีการค้าอยู่ ให้มุ่งแต่หาผลประโยชน์ทางการค้าเท่านั้น⁸⁸ ซึ่งต่างจากบริษัทของฮอลันดาและฝรั่งเศสตรงที่ทั้งสองบริษัทสามารถเข้าแทรกแซงกิจการภายในของรัฐต่าง ๆ ได้

อย่างไรก็ตามการค้าแบบบริษัทก็สามารถเปิดโอกาสให้พ่อค้าบางคนสามารถทำการค้าส่วนตัวได้อีกด้วยเช่นกัน จนในบางครั้งกลายเป็นสาเหตุให้บริษัทต้องประสบความล้มเหลวตั้งในกรณีของกลุ่มชาวอังกฤษ⁸⁹

แบบลักลอบค้า

ลักษณะการค้าเช่นนี้ เป็นการค้าที่เกิดขึ้นและอยู่นอกกฎกติกา กล่าวคือ ในลักษณะการค้าแบบบริษัทนั้น กำหนดให้ผู้ที่มิสิทธิจะค้าขายได้มีเพียงบริษัทที่ได้รับอำนาจจากพระมหากษัตริย์ของประเทศนั้น ๆ ตามกฎบัตรเท่านั้น คนอื่น ๆ ไม่มีสิทธิ์ แต่จากหลักฐานจะพบว่า มีพวกที่ลักลอบค้าเป็นจำนวนมากในท่าเรืออยุธยาจนเป็นสาเหตุที่ทำให้บริษัทอังกฤษดำเนินกิจการล้มเหลวอีกด้วย สำหรับในกรณีของบริษัทของฮอลันดานั้น มีพ่อค้าอิสระจำนวนมากเช่นนั้นแต่บริษัทก็ใช้วิธีดึงเอาพวกที่ลักลอบทำการค้านี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะใช้เรือของคนเหล่านี้ในการส่งสินค้าภายในภูมิภาคในขณะที่เรือของบริษัทยังไม่มาถึงหรือมีจำนวนไม่เพียงพอ

⁸⁷ ในกรณีของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ แบ่งลำดับชั้นพ่อค้าออกเป็นสามระดับ ได้แก่ Prime Factor, Senior Factor และ Junior Factor ดูรายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างของบริษัทอังกฤษทั้งหมดได้ใน บุศราคม ชวงชัย, "การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ.1612-1688," หน้า 20-24. สำหรับในกรณีของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดานั้น ดูรายละเอียดใน George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*.

⁸⁸ บุศราคม ชวงชัย, "การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ.1612-1688," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.), หน้า 16.

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132.

การลักลอบค้าไม่ได้มีปรากฏเฉพาะที่เกี่ยวกับกลุ่มชาวต่างชาติเท่านั้น สำหรับอยุธยา แล้ว การลักลอบค้าก็มีปรากฏให้เห็นกัน โดยเฉพาะพลเมืองอยุธยาที่แอบนำสินค้าบางประเภทมาขายให้กลุ่มพ่อค้าโดยไม่เป็นไปตามระเบียบหรือกฎเกณฑ์ของระบบการค้าแบบผูกขาด การลักลอบค้าในท่าเรือของพลเมืองอยุธยา หรือแม้กระทั่งการลักลอบค้าของบรรดาเจ้าหน้าที่ที่ดูแลสินค้าของหลวงนั้นคงมีเป็นปริมาณมากจนทำให้ต้องมีกฎหมายออกมาควบคุมพฤติกรรมดังกล่าวขึ้น

“อนึ่งสรวิญญาณทรัพย์อันใด ซึ่งจะได้บำรุงพระนครนั้น ให้เอามาทูลถวาย ประมวนไว้ให้ หมั่งคั่งให้แผ่นดิน จงจำพระราชอาญาพระผู้เป็นเจ้าบันทูล ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตามพระราชนิยม และเบียดบังลักลอบไว้ซื้อขาย แลกเปลี่ยนและเมิดเสียไซ้ร้ ท่านว่าผู้นี้แลต้องให้ลงโทษ 3 สถาน”⁹⁰

แบบเอกชน

การค้าขายแบบเอกชน หมายถึงการดำเนินกิจกรรมทางการค้าด้วยตนเอง มีตั้งขึ้นอยู่กับนโยบายของบริษัท หรือไม่ต้องกระทำอย่างหลบซ่อน อาทิการค้าของกลุ่มชาวจีน ชาวญี่ปุ่น ชาวมุสลิม สเปน โปรตุเกส แต่อย่างไรก็ตาม พ่อค้าในกลุ่มนี้ก็ต้องปฏิบัติตามกฎ กติกาในท่าเรือด้วยเช่นกัน

สำหรับกรณีของกลุ่มผู้ปกครองอยุธยาบางคนนั้น ก็สามารถทำการค้าขายได้อย่างอิสระ เพราะได้รับพระบรมราชานุญาตให้ได้รับสิทธิผูกขาดสินค้าบางอย่าง อาทิ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ออกพระศรีเนาวรัตน์(อักอ มุฮัมหมัด) ได้รับพระราชทานสิทธิผูกขาดป่าไม้ที่ไม่มีกฤษณา ซึ่งเป็นของหายากเป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งสิทธินี้ไม่เคยปรากฏว่ามีขุนนางคนใดเคยได้มาก่อน⁹¹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁰ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2521), หน้า 115. ในที่นี้ไม่ระบุแน่ชัดว่าเป็นกฎหมายที่ออกในสมัยใด แต่เข้าใจว่าน่าจะออกมาในช่วงที่ภาวะการค้าเจริญรุ่งเรือง เพราะมีการกำหนดชัดเจนว่า ลักลอบเอาไว้ซื้อขาย และคงจะออกหลังจากการกู้อิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา

⁹¹ ความสัมพันธ์ อิหร่าน-ไทย ทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมประจำกรุงเทพมหานคร, 2003), หน้า 105.

กลุ่มของผู้ที่ทำการค้าแบบอิสระนี้ ค่อนข้างจะเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ในเชิงการค้ากับคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือได้มาก เพราะไม่ได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของบริษัท รวมไปถึงทั้งกลุ่มคนที่ทำการค้าในลักษณะนี้ยังถูกราชสำนักดึงตัวเอาไปใช้สำหรับการค้าของหลวง อาทิ ชาวจีน และแขกที่เข้าไปอยู่กรรมท่าซ้ายและกรรมท่าขวา แล้วสามารถค้าขายส่วนตัวปะปนไปกับการค้าของหลวงได้อีกด้วย

การค้าทั้งสี่แบบจะส่งผลต่อลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้า นอกจากนี้ราชสำนักอยุธยาในฐานะ พ่อค้าที่ทรงอำนาจมากที่สุด ก็พยายามที่จะควบคุมความสัมพันธ์ดังกล่าวในรูปแบบของกฎหมาย ข้อกำหนด และข้อบังคับ จนใน... เองครั้งเกิดความขัดแย้งกับคนกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นต้น

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพ่อค้าซึ่งมีสินค้าอันเป็นที่ต้องการของตลาดญี่ปุ่น ตลาดจีน พระองค์ทรงเปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับสเปน ที่มะนิลา สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ เปิดความสัมพันธ์ทางการค้ากับฮอลันดา และอังกฤษในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตลอดจนบรรดาพ่อค้าภายในภูมิภาคที่เดินทางเข้ามาค้าขายในพระนครศรีอยุธยาต่างมุ่งที่จะเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้าเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ตามที่ตนเองต้องการ

ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการซื้อขาย ขนถ่าย จัดหา รวบรวมสินค้าหรือจะเรียกโดยรวมว่า กิจกรรมทางการค้า ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ เพราะหัวใจของการทำการค้าอยู่ที่ ตัวสินค้า การที่คนแต่ละกลุ่มจะได้สินค้านั้นจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มอื่น ๆ ที่มีสินค้าตามที่ต้องการ หรือคนกลุ่มอื่น ๆ นั้นสามารถที่จะช่วยนำเอาสินค้าที่ตนเองต้องการมาให้ได้ การเกิดความสัมพันธ์ในเชิงการค้าเริ่มปรากฏเด่นชัดหลังการกู้อิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมา

กิจกรรมทางการค้า

สินค้าที่ผ่านไป-มา ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา เป็นสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติ สำหรับในการค้าภายในภูมิภาคเอเชีย หรือส่งออกไปยังยุโรป สำหรับสินค้าที่นำเข้ามาจากต่างแดนนั้น ส่วนใหญ่เป็นสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของกลุ่มผู้ปกครองของอยุธยา และบางส่วนก็เคลื่อนย้ายไปยังตลาดท้องถิ่น โดยกลุ่มชาวอยุธยา การซื้อ-ขายสินค้านี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจหลักของการดำเนินกิจกรรมทางการค้าของคนทุกกลุ่มที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับท่าเรือ สำหรับราชสำนักอยุธยาซึ่งอยู่ในฐานะ “เจ้าของ” พื้นที่ ย่อมมีการจัดการ กำหนดกฎเกณฑ์ให้เป็นระเบียบปฏิบัติสำหรับคนกลุ่มอื่น ๆ ที่จะเข้ามาในท่าเรือแห่งนี้ แน่แน่นอนว่า ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ดังกล่าว

ยอมถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อราชสำนักและให้สอดคล้องกับนโยบายการผูกขาดทางการค้าที่ค่อย ๆ พัฒนาให้มีความเข้มข้นขึ้นในแต่ละช่วงเวลาด้วยหลาย ๆ ปัจจัยดังที่กล่าวไปแล้ว*

การซื้อขายสินค้าซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการค้าประการหนึ่ง คงเป็นการดำเนินกิจกรรมที่ค่อนข้างเป็นปกติในช่วงสมัยของสมเด็จพระนเรศวรถึงต้นสมัยพระเจ้าทรงธรรม เนื่องจากว่า ในท่าเรือนั้นเพิ่งเริ่มมีคนกลุ่มต่าง ๆ เดินทางเข้ามาหลังจากอยุธยาได้อิสรภาพจากพม่า ระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ ในท่าเรือไม่น่าจะมีความสลับซับซ้อนมากนักเพื่อเป็นการจูงใจให้พ่อค้าจากชาติต่าง ๆ เดินทางเข้ามาค้าขายในท่าเรือให้มากขึ้น

หลังจ... ที่พ่อค้าชาวฮอลันดาและอังกฤษเข้ามาตั้งสถานีการค้าในท่าเรือในปี ค.ศ. 1608 และปี ค.ศ. 1612 ตามลำดับ กลุ่มชาวอังกฤษดูเหมือนว่าจะไม่พอใจในการกระทำของราชสำนัก

“เรือของอังกฤษหลายลำได้เดินทางมาถึงที่นี่ บรรทุกสินค้าผ้า ด้าย ผ้าย และฝิ่นมาด้วย พวกอังกฤษต้องประสบกับความลำบากอย่างยิ่ง เพราะพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมอบหน้าที่ให้ออกญาพระคลัง และออกญาพลสิทธิ ซื่อสินค้าเป็นกรณีพิเศษ เพราะว่าพระองค์ทรงใช้สิทธิเลือกซื้อได้ก่อนคนอื่น ๆ ตามอัตราตลาด อย่างไรก็ตามนายลูกัส คัดค้านต่อการกระทำนั้นและคงไม่ชอบใจยิ่งขึ้นที่ไม่อาจขนส่งสินค้าลงจากเรือได้จนกว่าคนของกษัตริย์จะเลือกซื้อก่อน”⁹²

แม้ว่าในท้ายที่สุดอังกฤษจะได้รับอนุญาตให้นำสินค้าลงจากเรือได้ แต่เมื่ออังกฤษทำการขึ้นราคาผ้าเป็นสองเท่าของราคาตลาดทำให้สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงไม่รับซื้อและทำให้กลุ่มชาวอังกฤษไม่สามารถขายผ้าได้เลย⁹³ กล่าวได้ว่ากลุ่มชาวอังกฤษ “ต่อต้าน” วิธีการดำเนินการค้าผูกขาดของราชสำนักอยุธยา ซึ่งจะกลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บริษัทอังกฤษต้องถอนสถานีการค้าออกจากท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1623

แม้ว่าการแข่งขันทางการค้าจะมีมาก ก็มิได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กลุ่มพ่อค้าไม่มีความสัมพันธ์ในเชิงการค้าซึ่งกันและกัน ดังจะพบว่า เอดมัน เซเยอร์ หัวหน้าสถานีการค้าของอังกฤษ ไปพบหัวหน้าพ่อค้าชาวโปรตุเกส เพื่อตกลงเรื่องการค้าหนังสัตว์ 2000 แผ่น กับไม้แดงอีก

* ดูรายละเอียดใน บทที่ 3

⁹² เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185. หน้า 56.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

1000 บาทตามราคาท้องตลาดในขณะนั้น⁹⁴ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษไม่ต้องการเสียเวลาในการรวบรวมสินค้าด้วยตนเอง เพราะขณะนั้นอังกฤษพยายามพึ่งพาอำนาจของกลุ่มผู้ปกครองอยุธยาในการซื้อสินค้าอีกทางหนึ่งด้วย กลุ่มพลเมืองอยุธยาที่ยังสามารถนำเอาไม้เนื้อหอมมาขายให้แก่พ่อค้าอังกฤษในราคาถูกอีกเช่นกัน⁹⁵ ผลจากความสัมพันธ์ในเชิงการค้านี้ ทำให้อังกฤษในปี ค.ศ. 1617 ถึงกับกล่าวว่

“เรามาขายสินค้า ไม่ใช่มาคอยเอาใจใส่กับเรื่องคนโน้นคนนี้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าเราไม่ได้ซื้อสินค้า จากพวกโปรตุเกสและคนอื่น ๆ เราก็คงจะต้องทำเหมือนกับพวกดัตช์ คือต้องรับขนสินค้าของคนอื่นแทน”⁹⁶

สำหรับกลุ่มชาวฮอลันดานั้น มีวิธีการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงการค้าที่ค่อนข้างเป็นทางการและได้รับการอนุญาตจากราชสำนักอยุธยา เพราะมีความคิดในเรื่องสิทธิการผูกขาดสินค้าคล้ายคลึงกัน ในปี ค.ศ. 1617 หัวหน้าสถานีการค้าของบริษัทฮอลันดาในอยุธยา ตกลงทำสัญญากับโอลอนดูปาตู ออกพระเสนาบดีของพระเจ้าแผ่นดินสยามและผู้บัญชาการชาวญี่ปุ่น เกี่ยวกับการจำหน่ายหนังกวางและหนังสัตว์อื่น ๆ⁹⁷ และจากสัญญานี้ทำให้ทราบว่า กลุ่มชาวญี่ปุ่นคงจะมีบทบาทเป็นผู้รวบรวมสินค้าประเภทหนังสัตว์นอกเหนือจากการเป็นทหารอาสาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และกลุ่มชาวฮอลันดาสามารถได้รับสิทธิในการซื้อ-ขายสินค้าประเภทหนังสัตว์ได้แต่เพียงรายเดียว ซึ่งในขณะนั้นหนังกวางกำลังเป็นที่ต้องการในตลาดญี่ปุ่นและจีนมาก ซึ่งทำให้สามารถลดการแข่งขันกับบริษัทอังกฤษไปได้ในระยะหนึ่ง

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพ่อค้าต่างชาติกันเองเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นค่อนข้างปกติ ตราบเท่าที่ยังไม่กระทบกระเทือนถึงผลประโยชน์หรือนโยบายการผูกขาดทางการค้าของราชสำนักอยุธยา ดังที่สมัยที่จาคอบ เสน เฮน เป็นหัวหน้าสถานีของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา เขาได้ขายผ้าปริมาณมากให้แก่ชาวโปรตุเกส รวมทั้งจัดทำสัญญาการค้าระหว่างบริษัทฮอลันดากับกลุ่มชาวจีนว่า ชาวจีนจะต้องจัดหาไหมดิบให้ 15 หาบ และฝ่ายฮอลันดาต้องจัดหาช้างปริมาณ

⁹⁴ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 57.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

⁹⁷ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 1,

มากให้แก่ฝ่ายจีน⁹⁸ ในท้ายที่สุดกลุ่มชาวฮอลันดาไม่สามารถได้ใหม่เงินมา เพราะชาวจีนต้องการ แลกกับสินค้ามากกว่า และนอกจากนั้น พ่อค้าชาวเอเชียก็กำลังพยายามกว้านซื้อไหมและผ้า กำมะหยี่ทั้งหมดด้วย⁹⁹ และในบันทึกดังกล่าวมิได้กล่าวถึงการเข้ามาขัดขวางหรือสนับสนุนจากราชสำนักอยุธยาหรือจากขุนนางคนใดเลย

หลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษถอนสถานีการค้าออกไปแล้วในปี ค.ศ. 1623 นั้น กลุ่มชาวฮอลันดาและโปรตุเกส เป็นเพียงกลุ่มชาวตะวันตกสองชาติที่ดำเนินการค้าอยู่ในท่าเรือ ร่วมกับกลุ่มพ่อค้าชาวเอเชีย กลุ่มผู้ปกครองอยุธยา และกลุ่มชาวอยุธยา นั้นสะท้อนได้ว่า กลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษไม่สามารถแข่งขันทางการค้ากับ กลุ่มอื่น ๆ เนื่องมาจากการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและความสัมพันธ์ในเชิงการค้าไม่ประสบความสำเร็จ

นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1633 ญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศห้ามมิให้ชาวญี่ปุ่นโพ้นทะเลเดินทางกลับ รวมทั้งอนุญาตให้เพียงชาวจีนและฮอลันดาสามารถเดินทางเข้าไปค้าขายได้เท่านั้น จึงน่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้บริษัทของฮอลันดาได้รับสัมปทานการผูกขาดหนึ่งกวางในปี ค.ศ. 1634¹⁰⁰ เป็นเวลาหนึ่งปี

ในปีเดียวกันนั้นบริษัทของฮอลันดาจึงน่าจะอยู่ในสถานะที่เป็นทั้งคู่แข่งทางการค้าและมิตรทางการค้าของราชสำนักอยุธยา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อนโยบายการผูกขาดทางการค้าของราชสำนักอยุธยา และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ราชสำนักอยุธยาต้องขัดขวางการดำเนินการค้าของบริษัท โดยใช้เหตุการณ์ในปี ค.ศ. 1636 หรือที่เรียกว่า ดัตช์ปีกนิก เป็นเหตุผลในการทำข้อตกลงกับฟาน ฟลิต ซึ่งเป็นหัวหน้าสถานีการค้าในขณะนั้น

“ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพเจ้าจะเชื้อฟังทุก ๆ สิ่งซึ่งออกญาพระคลังได้สั่ง หรือมีบัญชาแก่ข้าพเจ้าหรือชาวฮอลันดาซึ่งพำนักอยู่ในประเทศสยามผ่านทางเจ้าท่าหรือล่ามอย่างเคร่งครัด...เรือทุกลำที่จะแล่นขึ้นไปในแม่น้ำ จะต้องหยุดที่บางกอกและจะต้องแจ้งให้บรรดาเจ้าหน้าที่ทราบว่าเป็นเรือนั้น ๆ มาจากที่ใด และจะต้องจอดอยู่จนกระทั่งออกญาพระคลังได้ทราบเรื่อง

⁹⁸ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 5.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

¹⁰⁰ Han ten Brummelhuis, Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand, p. 33.

การมาถึงนั้นแล้ว ออกญาพระคลังจะกราบบังคมทูลให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบ แล้วก็จะส่งใบอนุญาตไปให้”¹⁰¹

จากข้อตกลงดังกล่าวทำให้เข้าใจว่า การดำเนินการค้าของกลุ่มชาวฮอลันดาจะประสบปัญหาและต้องปฏิบัติตามนโยบายการผูกขาดทางการค้าของราชสำนักอยุธยาอย่างเคร่งครัดตามข้อกำหนดกฎเกณฑ์ของราชสำนักอยุธยา ดังที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตราหนึ่ง เกี่ยวกับการห้ามมิให้ชาวต่างประเทศซื้อสินค้าต้องห้าม(สินค้าที่ถูกผูกขาดโดยราชสำนัก)

“มาตราที่ 36 ความว่า “...อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวมิให้ซื้อขายสิ่งของต้องห้ามแก่ผู้มาต่างเมือง แลมันขึ้นซื้อขายแลส่งออกไปนอกด่านต่างแดน แลขุนมุนนายอนาพยาบาลผู้ใดได้ของมันรู้เห็นเป็นใจด้วยมัน มิได้เอามารวักกล่าวพิตทูล ท่านให้ลงโทษขุนมุนนายอนาพยาบาลแลมันผู้ส่งสิ่งของต้องห้ามออกไปให้ซื้อขายนอกด่านต่างแดนนั้นมีโทษหกสถาน ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ บ่ให้ฆ่าตีเสีย ให้เอาสิ่งของนั้นตั้งใหม่จตุรคุณ แลผู้อื่นรู้เห็นเป็นใจแต่ว่ามีได้เอามารวักกล่าวพิตทูลให้ทราบ ครั้นพิจารณาเป็นสัจว่ารู้เห็น ท่านให้ทวนแล้วให้ใหม่กึ่งผู้ผิด อนึ่งกำนันตลาดมิได้กำชับตรวจตราว่ากล่าวละเลยเสีย จนลูกตระหลาดเอาสิ่งของต้องห้ามซื้อขายไปต่างเมืองต่างแดนได้ ท่านให้เอากำนันตลาดลงโทษทวนด้วยไม้หวาย 15 ที จำใส่ชื่อไว้สามวันแล้วเอาไปประจานจนรอบตลาด แลให้ใหม่ลาหนึ่ง โดยระวังมิได้กำชับตรวจตราว่ากล่าวลูกตลาดนั้น”¹⁰²

อย่างไรก็ตามน่าสังเกตว่า ในกฎหมายนี้มีได้มีบทลงโทษใด ๆ แก่ชาวต่างประเทศ จึงเชื่อได้ว่ามีไว้เพื่อกำกับควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองและพลเมืองอยุธยาเท่านั้น ดังที่ลา ลูแบร์กล่าวไว้ คือ เนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงทำการค้าขายอย่างกว้างขวาง จึงพระราชทานความคุ้มครองให้แก่ชาวต่างชาติ แม้แต่อาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ก็เข้มงวดชาวต่างประเทศไม่ได้ ...ถ้าเกิดเรื่องอะไรที่ไม่งามขึ้น พวกเขาจะต้องได้รับการพิจารณาว่าเป็นฝ่ายผิดทั้งนั้น ¹⁰³

¹⁰¹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 217-218.

¹⁰² กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 488.

¹⁰³ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 240.

โรงงานของชาวฮอลันดาหรือพุดจาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามขายไม้ซุงให้¹⁰⁹ ในระหว่าง
บรรยากาตตั้งเครือข่ายระหว่างกลุ่มชาวฮอลันดากับกลุ่มผู้ปกครองอยุธยา ชาวโปรตุเกสซึ่งเป็นคู่แข่ง
แข่งขันทางการค้ากับบริษัทของฮอลันดาได้พยายามกล่าวใส่ร้ายบริษัทและสร้างความสัมพันธ์ที่ดี
กับออกญาพระคลัง¹¹⁰ เพื่อที่จะกำจัดคู่แข่งทางการค้าในท่าเรือออกไป

มีหลักฐานปรากฏกล่าวถึงความสัมพันธ์ในเชิงการค้า แม้ว่าหลักฐานจะไม่ได้ระบุชัดเจน
แต่ก็ทำให้เห็นภาพของคนทุกกลุ่มที่ดำเนินกิจกรรมทางการค้า ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้ปกครองอยุธยา
กลุ่มชาวต่างชาติ และกลุ่มพลเมืองอยุธยา นั่นคือการที่ราชสำนักในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาท
ทองทรงประกาศห้าม

“พ่อค้าไม่ว่าจะเป็นชาวพื้นเมืองหรือชาวต่างด้าว มิให้ขายเชื้อแก่พ่อค้า
กลุ่มอื่น แต่พ่อค้าทุกคนต้องค้าขายกันด้วยเงินสด ผู้ฝ่าฝืนมีโทษถึง
ตาย”¹¹¹

การประกาศห้ามนี้ส่งผลกระทบต่อคนทุกกลุ่มในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาตั้งที่
ฟาน ฟลิตซึ่งว่าไม่มีพ่อค้าในเมืองคนใดจะสามารถพกเงินมาตลาดได้ถึงสิบชั่ง ด้วยเหตุที่พ่อค้า
ต้องซื้อสินค้าเชื้อจากบรรดาพ่อค้าชาวต่างด้าวก่อน แล้วส่งสินค้าเหล่านั้นไปขายทั่วประเทศ เมื่อ
ได้รับเงินมาจึงจะสามารถจ่ายให้พวกพ่อค้าได้ บริษัทฮอลันดาได้รับความเดือดร้อน เพราะคนซื้อ
บริษัทได้ไปเจรจาด้วยนั้น โดยทั่วไปเป็นข้าราชการของพระเจ้าแผ่นดิน อาทิออกพระโชติค และคน

1. ถึงแม้ว่าชาวฮอลันดาจะได้อาศัยอยู่ในประเทศสยามเป็นเวลานาน จากการกระทำของชาวฮอลันดา
ไม่ได้คำนึงถึงเกียรติของชาติตน ต้องไม่คิดว่าตนเองอาศัยอยู่ในประเทศตน แต่อาศัยอยู่ในประเทศของ
พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอำนาจ อยู่ภายใต้ความคุ้มครองของพระองค์
2. บัณฑิตาเวียอยู่ไม่ไกลมาก บรรดาทหารและเรือของพระเจ้าแผ่นดินสามารถที่จะค้นพบและยึดเอาได้ และ
ถ้าหากมีการต่อสู้กัน ชาวฮอลันดาสี่คนก็ยังมีผู้ทาสไทยชั้นต่ำสุดไม่ได้
3. โรงงานของบริษัทเล็กมาก จนออกญาพระคลังให้ข้าทาสหรือได้ภายใน หนึ่งวัน เพราะถ้าส่งคนไปเรือ และ
แต่ละคนจะนำก้อนหินจากโรงงานไปคนละก้อน ก็คงจะมีก้อนหินไม่พอสำหรับทุกคน
4. อาณาจักรสยามกว้างใหญ่มาก และมีชื่อเสียงมานานก่อนที่จะมีพวกฮอลันดา ถ้าหากชาวฮอลันดาเบื่อ
หน่ายต่อประเทศนี้แล้ว พวกเขาจะสามารถจะไปเสียได้

¹⁰⁹ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 240.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

อื่น ๆ การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงออกข้อห้ามก็เพื่อพวกพ่อค้าต่างด้าวจะได้ซื้อขายกับบรรดาโรงงานของพระองค์¹¹²

จากข้อความนี้มีความเป็นไปได้อย่างมากที่บรรดาคนกลุ่มต่าง ๆ จะมีความสัมพันธ์ในเชิงการค้ากันอย่างเปิดเผยและค่อนข้างอิสระ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อแนวทางนโยบายผูกขาดทางการค้าที่กำลังพัฒนาให้มีความเข้มข้นขึ้น จึงเป็นเหตุผลหนึ่งทำให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองประกาศข้อห้ามดังกล่าว

ยังพบหลักฐานว่าพ่อค้าชาวฮอลันดา กับพ่อค้าชาวญี่ปุ่นก็ยังมีความสัมพันธ์ในเชิงการค้าในการซื้อ-ขายสินค้าจำพวกหนังสัตว์อีกว่า

“วันนี้พวกเรา(พ่อค้าฮอลันดา) ไปที่บ้านของชาวญี่ปุ่นชื่อ โขเอมองซึ่งอยู่ในหมู่บ้านญี่ปุ่น เขาบอกพวกเราเป็นเพื่อนเก่าของเขาเคยส่งสินค้าประเภทหนังกวาง หนังปลาฉลามให้แก่คลังสินค้าของเราเป็นจำนวนมากมาแล้ว เวลานี้เขาได้กักตุนสินค้านี้ไว้จำนวนหนึ่งและจะขายให้คลังสินค้าของเราด้วยราคาท้องตลาดจะสนใจหรือไม่”¹¹³

การแลกเปลี่ยนความรู้ในทางธุรกิจ จัดว่าเป็นลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้าอีกประการหนึ่งดังที่พ่อค้ามัวร์หลายคนได้กล่าวกับฟาน ฟลิตเกี่ยวกับการห้ามจับช้างในป่าของมะละกา และว่าพวกเขาต้องให้ของกำนัลแก่ประเทศสยามเพื่อนำช้างออกนอกประเทศสยาม¹¹⁴

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์การดำเนินกิจกรรมทางการค้าตามนโยบายการผูกขาดทางการค้าของกลุ่มผู้ปกครองที่สัมพันธ์กับท่าเรือ คงจะมีส่วนไม่มากนักน้อยกับปัญหาการกระทบกระทั่งระหว่างอยุธยากับบริษัทฮอลันดาในปี ค.ศ. 1664 จนต้องมีการลงนามทำสนธิสัญญา เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม ค.ศ. 1664 เมื่อพิจารณาตามเนื้อความในสัญญาฉบับนี้แล้วพบว่า ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้าที่เกิดขึ้นระหว่างบริษัทฮอลันดากับกลุ่มคนอื่น ๆ ได้รับความชัดเจนและเอาเปรียบจากราชสำนัก และไม่สามารถติดต่อกับคนกลุ่มอื่น ๆ ได้อย่างเสรี ใน

¹¹² เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 247.

¹¹³ อธิธิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 41.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 281.

สัญญาฉบับนี้มีทั้งหมด 16 ข้อ แต่จะเลือกกล่าวเป็นบางข้อที่ทำให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจอย่างชัดเจน กล่าวคือ¹¹⁵

ข้อแรก พระเจ้ากรุงสยามจะทรงพิจารณาโทษและจะวางบทกำหนดโทษอันสมควรแก่ผู้ที่ขัดขวางการดำเนินงานของบริษัท

จากข้อนี้แสดงให้เห็นว่าคงเป็นกลุ่มผู้ปกครองอยุธยาที่จะสามารถเข้าไปขัดขวางการดำเนินงานของบริษัทฮอลันดาได้จากอำนาจหน้าที่ที่ตนมีและได้รับมอบหมายมาจากพระมหากษัตริย์

ข้อสอง บริษัทสามารถติดต่อได้กับทุก ๆ คน ที่บริษัทประสงค์จะติดต่อไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งสูงหรือต่ำต้อย

จากข้อนี้แสดงให้เห็นว่า บริษัทไม่สามารถมีความสัมพันธ์ในเชิงการค้ากับคนบางกลุ่ม ซึ่งอาจจะหมายถึง กลุ่มพลเมืองอยุธยา และกลุ่มชาวต่างชาติที่นำสินค้าอันพึงประสงค์ของราชสำนักเข้ามาค้าขาย ตลอดจนกลุ่มผู้ปกครองอยุธยาที่สามารถช่วยเหลือบริษัทให้ได้ซื้อ-ขายสินค้าโดยสะดวก อันจะเป็นการขัดขวางการค้าผูกขาดของราชสำนักอยุธยาได้

ข้อสาม ห้ามคนสยามทุกคน จ้างชาวจีน ในสำเนาที่จะเดินทางไปยัง ญี่ปุ่น ชาวกวางตุ้ง โคชินไชนา ดังเกี่ย หากเรือของบริษัทพบสามารถที่จะยึดโดยทันที

จากข้อนี้แสดงให้เห็นว่าราชสำนักอยุธยาคือคู่แข่งคนสำคัญของบริษัทในการที่จะค้าขายกับญี่ปุ่น กวางตุ้ง โคชินไชนา ดังเกี่ย จนต้องประกาศห้าม นั่นอาจจะทำให้ทราบต่อไปว่า ราชสำนักอยุธยาคงจะต้องจ้างคนกลุ่มอื่น ให้มาดำเนินการแทน

ข้อสี่ บริษัทได้รับสิทธิเสมอไปให้เป็นผู้ส่งออกซึ่งสินค้าจำพวกหนังกวาง หนังวัว ซึ่งมีผู้นำเข้ามาในท่าเรือแต่เพียงผู้เดียว รวมทั้งสามารถเป็น ผู้ค้าปลีกสินค้าประเภทอื่น ๆ จากชาติใด ๆ หรือชนิดใด ๆ ก็ตาม

จากข้อนี้แสดงให้เห็นว่า การซื้อ-ขายหนังกวางเป็นกิจกรรมที่สำคัญและสร้างผลประโยชน์ให้กับคนหลาย ๆ กลุ่ม การที่บริษัทฮอลันดา สามารถได้สิทธินี้มา ย่อมแสดงว่าบริษัทต้องกลายเป็นศูนย์กลางในการเก็บรักษา ตลอดจนจำหน่ายหนังสัตว์บางส่วนให้แก่คนกลุ่มอื่น ๆ ที่

¹¹⁵ สนธิสัญญานี้มีทั้งหมด 16 ข้อ แต่จะเลือกบางข้อเพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นทั้งปัญหาและความสัมพันธ์ในเชิงการค้า โปรดดูรายละเอียดทั้งหมดได้ใน George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, pp.138-141. และ *บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2*, หน้า 87-96. และ Han ten Brummelhuis, *Merchant, Courtier and Diplomat: A History of the Contacts between The Netherlands and Thailand*, p. 38.

ต้องการ และยังคงบทบาทของผู้ปกครองบางคนที่เคยช่วยเหลือหรือขัดขวางในการจัดหาซื้อ-ขายหนังสือตัวอีกด้วย และแม้ว่าบริษัทจะได้สิทธิการส่งออกหนังสือ แต่กลุ่มชาวฮอลันดาก็ยังคงมีการลักลอบซื้อเอาจากราชรัฐเอาอย่างลับ ๆ เพราะว่าได้ราคาสูงกว่าของหลวง¹¹⁶

ข้อห้า บริษัทจะจัดหาหนังสือ 7000-10000 แผ่น หากพระเจ้าแผ่นดินสยามจะส่งสำเนาไปญี่ปุ่นโดยใช้ลูกเรือชาวสยาม ในราคาที่บริษัทซื้อ

จากข้อนี้แสดงให้เห็นว่าในลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้า พระมหากษัตริย์ไม่สามารถใช้พระราชอำนาจมาบังคับให้ได้มาซึ่งหนังสือโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย สถานะของพระองค์เองก็เปรียบเสมือนเป็นพ่อค้าคนหนึ่งในตลาดเสรีนานาชาติพระนครศรีอยุธยา

สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่ง การทำสนธิสัญญาระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ เป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในทางการค้า การได้รับสัมปทานสิทธิพิเศษ ตลอดจนข้อกำหนด ข้อห้ามทางการค้า ซึ่งอาจเป็นปัจจัยที่บ่งถึงลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้า ซึ่งลักษณะแบบนี้ กลุ่มชาวฮอลันดาเป็นได้ปฏิบัติมาตั้งแต่แรกตั้งสถานีการค้าในท่าเรือแล้ว สำหรับกลุ่มชาวอังกฤษเริ่มที่จะมีการปฏิบัติให้เห็นอย่างชัดเจนหลังจากที่เข้ามาเปิดสถานีการค้าในท่าเรืออีกครั้งหนึ่งเมื่อปี ค.ศ. 1661 เช่น บริษัทของอังกฤษได้รับสัมปทานตีบุกในปี ค.ศ. 1676¹¹⁷ นอกจากนี้ ทั้งบริษัทของอังกฤษและฮอลันดาไม่ต้องเสียภาษีปากเรือให้กับราชสำนักอยุธยาอีกด้วย¹¹⁸ อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ กลุ่มพ่อค้าเอกชนที่ลักลอบค้าขายชาวอังกฤษ (Interloper) ปรากฏบทบาทอย่างเด่นชัดซึ่งมีผลทำให้การดำเนินงานของบริษัทอังกฤษประสบปัญหา รวมไปถึงพ่อค้าของบริษัทอังกฤษบางคนสมัครใจที่จะรับราชการในราชสำนักอยุธยา อาทิเช่น คอนสแตนติน ฟอลคอน และนายยอร์ช ไวท์

สำหรับกลุ่มชาวต่างชาติอื่นนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีการทำสนธิสัญญากับราชสำนักอยุธยา เนื่องด้วยส่วนมากดำเนินการค้าแบบอิสระ ไม่ผูกพันกับระบบบริษัท จึงน่ามีลักษณะเป็นส่วนตัว การได้มาซึ่งสนธิสัญญาหรือข้อตกลงใด ๆ กับ “เจ้าของ” ท่าเรือจึงอาจกระทำไม่ได้แต่ไม่มากนัก เพราะเป็นการค้าที่เล็กและอาจจะไม่ให้ประโยชน์จำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับการค้าแบบบริษัทของกลุ่มชาวตะวันตก นอกจากนั้นจำนวนเรือของบริษัทตะวันตกยังส่งเข้ามาสม่ำเสมอมากกว่าเรือของคนกลุ่มอื่น ๆ แต่ก็ยังมีหลักฐานปรากฏ เกี่ยวกับกับ “ตกลง” ระหว่างสมเด็จพระนารายณ์ และกลุ่มชาวโปรตุเกส เมื่อครั้งที่พระองค์จะชิงราชสมบัติกับเจ้าฟ้าไชย ว่าหากโปรตุเกส

¹¹⁶ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 421.

¹¹⁷ บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 2, หน้า 182.

¹¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 280.

ช่วยเหลือพระองค์ พระองค์จะอำนวยความสะดวกทางการค้าให้แก่กลุ่มชาวโปรตุเกส¹¹⁹ อย่างไรก็ตามยังมีกลุ่มชาวต่างชาติอื่นที่ช่วยเหลือสมเด็จพระนารายณ์โดยเฉพาะกลุ่ม “แขก” ที่ได้รับพระราชทานสิทธิทางการค้าเพื่อเป็นการตอบแทนความช่วยเหลืออีกด้วย

นอกเหนือจากสินค้าที่ราชสำนักผูกขาด หรือพระราชทานสิทธิผูกขาดแก่กลุ่มคนบางกลุ่ม สินค้าอื่น อาทิ ข้าว ปลา เนื้อ น้ำตาลทรายแดง น้ำตาลหม้อ กายานสีเทา เหล็ก ทองแดงและขี้ผึ้ง ไร่ ไร่หมัก รังนกที่ใช้บริโภค รง กายาน น้ำมัน ฝ้าย อบเชย ดอกบัวหลวง สมุลแว้ง มะขาม และสินค้าอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรและที่นำเข้ามาจากที่อื่น กลุ่มชาวอยุธยาที่มีสิทธิ์ที่จะทำการค้าขายอย่างเสรีกับคนกลุ่มอื่น ๆ ตามที่ลา ลูแบร์ บันทึกไว้¹²⁰ หลักฐานเดียวกันนี้ยังกล่าวถึงภาวะการผูกขาดทางการค้าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า

“ธรรมเนียมการค้าที่นั่นย่อมต้องการเสรีภาพที่แน่ชัด ไม่มีใครตกลงใจไปสู่กรุงสยามเพื่อขายสินค้าที่ตนนำเข้าไปให้แก่พระมหากษัตริย์ด้วยความจำใจ จำใจ แล้วซื้อสินค้าที่ตนต้องการได้จากพระองค์ท่านเพียงเจ้าเดียวเท่านั้น แม้ว่าสินค้านั้นจะมีได้ทำขึ้นในราชอาณาจักรสยามเองก็ตาม ยิ่งกว่านั้น ยามเมื่อมีเรือกำปั่นต่างประเทศไปถึงกรุงสยามพร้อมกันหลายลำด้วยกันแล้ว ก็ไม่อนุญาตให้ทำการซื้อขายกันเองระหว่างลำต่อลำ หรือขายให้แก่ชาวพื้นเมืองไม่เลือกว่าจะเป็นคนพื้นเมือง หรือคนต่างด้าวจนกว่าพระมหากษัตริย์ทรงกว้านซื้อเอาสินค้าที่ดีที่สุดในระวางเรือไปหมดตามสนนราคาทีโปรดกำหนดพระราชทานให้..”¹²¹

จากหลักฐานนี้ช่วยให้มองเห็นลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้าที่กำหนดโดยแนวนโยบายของราชสำนัก และความสัมพันธ์ที่ละเมิดนโยบายของราชสำนักอยุธยา ที่มีได้เพียงปรากฏขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ หากแต่ปรากฏขึ้นตลอดระยะเวลาที่นโยบายการผูกขาดทางการค้าได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีพ่อค้าชาวต่างชาติที่เข้าสู่ระบบราชการของอยุธยาและเปลี่ยนสถานภาพของตนเองเป็นขุนนางอยุธยาจำนวนหนึ่ง ที่สำคัญและมีบทบาทในท่าเรือก็คือ

¹¹⁹ นิโกลาส แทร์แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 227.

¹²⁰ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 429.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 502.

คอนสแตนติน ฟอลคอน หรือออกญาวิชัยเยนทร์ ขุนนางชาวต่างชาติผู้นี้ สามารถสร้างความสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่าง ๆ ในท่าเรือได้ ด้วยฐานะความเป็นขุนนางที่ได้รับพระราชทานอำนาจ และได้นำอำนาจดังกล่าวมาอ้างอิง จนทำให้เกิดผลกระทบต่อการค้าในท่าเรือ โดยการใช้อำนาจนั้นสร้างความสัมพันธ์ในเชิงการค้า แสวงหาผลประโยชน์เข้าสู่ตนเองดังที่พ่อค้าชาวอังกฤษมักจะกล่าวถึงวิธีการดำเนินการค้าของออกญาวิชัยเยนทร์ว่ามักจะอ้างอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์¹²²

หนึ่งในกิจกรรมของการซื้อ-ขาย สินค้าในท่าเรือนานาชาติที่สำคัญก็คือ เรื่องของเงินตรา เพราะเป็นสื่อกลางนำไปสู่ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการค้าได้อีกเช่นกัน อาทิ การขอยืมเงิน การแลกเปลี่ยนเงินของคนกลุ่มต่าง ๆ

ค่าของเงินที่ใช้กันในช่วงสมัยสมเด็จพระนเรศวรถึงสมเด็จพระนารายณ์ นิโคลัส แชร်แวงส ได้ให้รายละเอียดไว้ดังนี้

“โลหะเงินมีอยู่ 4 ชนิด ใช้กันอยู่ในวงการค้า ชนิดแรกมีมูลค่า 33 ซอล 6 เดอร์นิเออร์ เรียกในสยามว่า บาท (Bat) และในภาษาตลาดว่า ติกัล (Tical) ด้านหนึ่งกลมเหมือนลูกกระสุนปืนยาว อีกด้านหนึ่งแบนและมีรอยผ่าที่ตรงกลาง ยาวมาราวครึ่งเหรียญ ที่ตรงใกล้รอยผ่าประทับรูปหัวใจหรือ รูปสามเหลี่ยมเล็ก ๆ และบนด้านหลังประทับเป็นจุดกลม ๆ อีกหนึ่งจุด ชนิดที่สอง เรียกว่า สลิ่ง มีมูลค่าราว 8 ซอล 4 เดอร์นิเออร์ ชนิดที่สามเป็นโลหะชนิดเดียวกัน เรียกว่า เฟื่อง มีมูลค่าราว 4 ซอล 2 เดอร์นิเออร์ ชนิดที่สี่ เรียกว่า สองไพ เป็นเหรียญครึ่งเฟื่อง มีมูลค่าราว 2 ซอล 1 เดอร์นิเออร์”¹²³

¹²² บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4, หน้า 133.

¹²³ นิโกลาส แชร်แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 135-136.

เข้าใจว่า ค่าของเงินคงจะขึ้นลงในแต่ละช่วงสมัย ดังที่หลักฐานจาก **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 1, หน้า 75.** ได้มีการบันทึกว่า “ค่าเงินของสยามกำลังตก” นั้นคงแสดงให้เห็นว่า อัตราการแลกเปลี่ยนเงิน หรือค่าของเงิน มีการเปลี่ยนแปลงตามปริมาณเงินที่เข้ามาในท่าเรือ ตลอดจนปริมาณสินค้าและความต้องการสินค้า นอกจากนี้จากการศึกษาของ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 135. แสดงให้เห็นว่า ค่าเงินของฮอลันดาเมื่อเทียบกับเงินของสยามในแต่ละช่วง มีความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ

หน่วยงานที่ทำหน้าที่แลกเปลี่ยนเงินตราอย่างเป็นทางการ ก็คือ พระคลังหลวง ดังที่ พ่อค้าชาวอังกฤษนำเงิน 48.5 เหรียญ ไปแลกกับเงินสยาม 1 ชั่ง¹²⁴ เนื่องจากว่า พ่อค้าชาวอังกฤษ คงไม่พอใจในอัตราแลกเปลี่ยนที่ออกพระโชฎีกราชเศรษฐี เสนอให้ในอัตรา¹ ซึ่ง ต่อ เงิน เหรียญแปด 49 เหรียญ¹²⁵ แทนนอกเหนือจากการเอาสินค้ามาแลกกับสินค้าแล้ว บ่อยครั้งที่จะพบ ในบันทึกของชาวตะวันตกเกี่ยวกับ การกู้ยืมเงิน หรือการติดหนี้ระหว่างพ่อค้าชาวตะวันตกกับราช สำนักร้อยยา หรือ บรรดาขุนนางที่สัมพันธ์กับท่าเรือและบริษัทของชาวตะวันตก โดยเฉพาะในกรณี นี้ ขุนนางที่ติดหนี้บริษัทของชาวตะวันตกคงจะอ้างพระนามของสมเด็จพระนารายณ์ในการดำเนิน กิจกรรมทางการค้า การกู้ยืมเงินระหว่างกัน จนนำผลกระทบในแง่ลบมายังราชสำนักอยุธยา กรณี ที่ชัดเจนมากที่สุดก็คือ การติดหนี้ของสมเด็จพระนารายณ์ต่อบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ที่ พ่อค้าชาวอังกฤษบันทึกไว้ว่า “เป็นจำนวน 316 ชั่ง 15 ตำลึง 6 บาท และอื่น ๆ รวมทั้งหมด 648 ชั่ง 15 ตำลึง 12 บาท รวมกับ 10791 ปอนด์ 4 ชิลลิง และค่าเสียโอกาส ค่าลงโทษพนักงานของบริษัท อีก 5000 ปอนด์”¹²⁶ ซึ่งบริษัทเริ่มมีนโยบายจะใช้ความรุนแรงเพื่อขอรับหนี้คืนจากสมเด็จพระ นารายณ์¹²⁷

ความสัมพันธ์ในเชิงสังคม

ความสัมพันธ์ในเชิงสังคม เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงบทบาทของคนทุก กลุ่มในท่าเรือนานาชาติ โดยมีนโยบายการค้าแบบผูกขาดของราชสำนักอยุธยาเป็นทั้งปัจจัยหลัก

-ในช่วง ปี ค.ศ. 1608-1624 เงิน ไทย หนึ่งชั่ง เท่ากับ เงินฮอลันดา 112.8 กิลเดอร์ เงินไทยหนึ่งตำลึง เท่ากับ เงินฮอลันดา 5.64 กิลเดอร์

-ในช่วง ปี ค.ศ. 1624-1665 เงิน ไทย หนึ่งชั่ง เท่ากับ เงินฮอลันดา 120 กิลเดอร์ เงินไทยหนึ่งตำลึง เท่ากับ เงินฮอลันดา 6 กิลเดอร์

-ในช่วง ปี ค.ศ. 1665- เงิน ไทย หนึ่งชั่ง เท่ากับ เงินฮอลันดา 144 กิลเดอร์ เงินไทยหนึ่งตำลึง เท่ากับ เงินฮอลันดา 7.2 กิลเดอร์

¹²⁴ บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศใน คริสตศตวรรษที่ 17 เล่ม ที่ 1, หน้า 60.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน. นั้นแสดงให้เห็นว่า ออกพระโชฎีกราชเศรษฐี ก็สามารถดำเนินกิจกรรมทางการค้า ส่วนตัวแข่งขันกับพระคลังหลวง โดยการให้ชาวต่างชาติแลกเปลี่ยนเงินได้

¹²⁶ บันทึกสัมพันธ์ภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสตวรรษที่ 17 เล่ม 4, หน้า 4.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

และปัจจัยทางอ้อมที่เป็นตัวกำหนดลักษณะความสัมพันธ์เช่นเดียวกับความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและในเชิงการค้า คนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้นอกเหนือจากการดำเนินกิจกรรมทางการค้าซึ่งเป็น “หน้าที่” หรือ “อาชีพ” ประจำแล้ว การดำเนินชีวิตในแง่อื่นก็นับว่ามีส่วนสำคัญไม่น้อยที่จะทำให้สามารถเข้าใจสังคมในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยาอีกด้วย

เนื่องจากความหลากหลายของผู้คนในท่าเรือ ทั้งทางด้าน ความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา การเข้ามาดำเนินกิจกรรมทางการค้า ย่อมนำเอาสิ่งเหล่านั้นติดตามเข้ามาด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องอยู่รวมกันในสถานที่เดียวกัน มีความเป็นไปได้ว่า อาจมีการปรับตัวเข้าหากัน หรือ อาจจะต่างคนต่างอยู่ตามวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละกลุ่ม แต่จากหลักฐานที่หลงเหลือก็ยังไม่ชัดเจนให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมของคนในท่าเรือได้

สิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่สามารถทำให้สังคมในท่าเรือพระนครศรีอยุธยาสามารถเป็นแหล่งรวมผู้คนจากสถานที่ต่าง ๆ ได้นั้นคือเรื่องของการยอมรับความคิด วัฒนธรรมของกันและกัน ซึ่งมีส่วนทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ มีลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย ดังที่ ฟาน ฟลิตบันทึกไว้ว่า

“ถึงแม้ในระหว่างหมู่สงฆ์และฆราวาสจะมีความคิดเห็นต่างๆ กันเกี่ยวกับศาสนาของพวกเขาก็ตาม พวกเขาก็ตักใฝ่อยู่อย่างสันติสุขยิ่ง และไม่มี การโต้เถียง ทะเลาะ บาดหมาง หรือมีความเห็นแตกแยกกัน พวกเขาประพฤติดีตัวอย่างพอควรต่อพวกคริสเตียน และพวกที่นับถือศาสนา มะหะหมัด ไม่ตำหนิความคิดเห็นของผู้ใด”¹²⁸

การดำรงชีวิตของชาวต่างชาติยังได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ให้มีการดำเนินชีวิตอย่างค่อนข้างอิสระ อาทิ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ “ทรงอนุญาตให้ทุกคนอยู่กินตามถนัด ให้สร้างโบสถ์และปฏิบัติศาสนกิจแบบอย่างในประเทศของตนได้อย่างเปิดเผย ขออย่าให้เป็นการทำลายความสงบสุขของแผ่นดินก็แล้วกัน”¹²⁹ อาทิ กลุ่มแขกมัวร์ สามารถเฉลิมฉลองวันนักขัตฤกษ์ใหญ่ คือคืนสุดท้ายของเดือนรอมฎอน มีขบวนแห่สวยงาม พวกที่มั่งมีศรีสุขก็ตั้งโต๊ะบูชา

¹²⁸ กรมศิลปากร, *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต(วัน วลิต)*, หน้า 123. และ Jeremias Van Vliet, “Description of the kingdom of Siam,” pp. 80-81.

¹²⁹ นิโกลาส แชรแวส, *ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมและการเมืองของอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 207.

ที่หน้าบ้านของตน¹³⁰ หรือ กลุ่มชาวจีนที่สามารถจัดงานไหว้เจ้า ตั้งที่นิโคลัส แชร์แวงส กล่าวว่า “เขาไหว้เจ้าโดยใช้เนื้อหมูเป็นเครื่องเซ่น และโดยที่จะจัดงานอย่างเต็มยศให้พารดั่งที่กระทำในเมืองจีนไม่ถนัด จึงต้องทำเสียงให้อีกที่กกรึกโครมเข้าไว้มาก ๆ”¹³¹ กลุ่มชาวโปรตุเกสสามารถจัดงานเฉลิมฉลองราชาภิเษกของดอม เปโดร พระเจ้ากรุงโปรตุเกสรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งงานแบบนี้มักจะมีการกินเลี้ยงและเชิญหัวหน้าของชาติยุโรป มีฝรั่งเศส อังกฤษ โปรตุเกส และฮอลันดามาร่วมงานด้วย¹³²

คนกลุ่มต่าง ๆ นั้นสามารถดำเนินวิถีชีวิตได้อย่างเสรี ตามลักษณะวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เรียกว่า “บ้าน” หรือ “ค่าย” ซึ่งในแต่ละ “บ้าน” หรือ “ค่าย” นั้นจะมีหัวหน้าชุมชนของตนเอง¹³³ เป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลและเจรจากิจการกับตัวแทนของราชสำนักสำหรับ “บ้าน” ของกลุ่มชาวฮอลันดานั้น Smith ได้ศึกษาและอธิบายว่า ภายในหมู่บ้านนอกจากมีที่พักของเจ้าหน้าที่ซึ่งได้รับการตกแต่งตามฐานะแต่ละระดับ ห้องรับประทานอาหาร ที่พักของ

¹³⁰ เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686, หน้า 67-68.

¹³¹ นิโกลาส แชร์แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 213.

¹³² เดอ ชัวซีย์, จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686, หน้า 47.

¹³³ ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, หน้า 499. และ นิโกลาส แชร์แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 38.

ตำแหน่งหัวหน้าชุมชนนี้ ลา ลูแบร์กล่าวว่า มีหน้าที่เจรจากิจแห่งลูกบ้านของตนกับขุนนางซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงแต่งตั้งขึ้น ที่น่าสนใจก็คือ จุฬิศพงศ์ กล่าวว่า การควบคุมชาวต่างชาตินั้น เป็นลักษณะคล้าย ๆ กับนำเอาระบบมูลนายมาใช้ สำหรับกรณีของ กลุ่มขุนนางกรมท่าขวา ดูรายละเอียดในจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, “บทบาทและหน้าที่ของขุนนางกรมท่าขวาในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” หน้า 80-83. ฟาน ฟลิตได้ให้ข้อมูลที่มากไปกว่านั้นคือ ให้รายละเอียดว่า ขุนนางคนใดที่เข้ามาดูแล กลุ่มชาวต่างชาติ ได้แก่ พวกมอญ อยู่ในบังคับบัญชาของ ออกญาพลเทพ พวกลาวอยู่ในบังคับบัญชาของออกญาวัง พวกญี่ปุ่นอยู่ในบังคับบัญชาของ ออกญาพิชัยสงคราม (Oya Pitsjasencram) พวกจีนอยู่ใต้บังคับบัญชาของพระศรีสมมติ (Oopras Sysembat) และทองสี่ (Thongsuy) พวกมลายูอยู่ใต้บังคับบัญชาของออกพระอาลักษณ์ (Oopra Alaks Amane) พวกโปรตุเกสอยู่ใต้บังคับบัญชาของ ออกพระราชมนตรี (Opraa Ray Montry) ดูกรมศิลปากร, **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลิต (วัน วลิต)**, หน้า 103. น่าสังเกตว่า รายละเอียดที่ฟาน ฟลิตให้มานั้น มุ่งที่ตัวพ่อค้าที่ดำเนินการค้าแบบเอกชน เป็นไปได้ที่ทางราชสำนักจำเป็นต้องควบคุมให้อยู่ในระเบียบ ซึ่งต่างจาก ฮอลันดา และ อังกฤษ ที่มาในรูปแบบ บริษัท การควบคุมภายในของบริษัท จึงน่าจะมีระบบระเบียบมากกว่า

คนงาน และเอกชนอื่น ๆ สนวน สนวนพฤษชาติ และสุสานสำหรับฝังศพ¹³⁴ สำหรับ “บ้าน” ของกลุ่มชาวต่างชาติอื่น ก็คงมีลักษณะคล้าย ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม นั่นคือลักษณะภายในชุมชนของแต่ละชุมชน สำหรับความสัมพันธ์ภายนอกไปสู่สังคมในท่าเรือนานาชาตินั้น ราชสำนักอยุธยาคงจะตระหนักถึงความขัดแย้ง หรือปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นได้ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ จึงมีกฎหมายเพื่อให้ความคุ้มครองดังจะพบได้จากกฎหมายพระธรรมนูญ มาตราที่ 8 ค.ศ. 1624 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

“ถ้าชาวกรุงก็ดี ชาวต่างประเทศก็ดี หากพิพาทคดีถ้อยความ แก่ฝารั้ง อังกฤต วิลันดา แยกประเทศ แยกขวา มลายู มังกะสัน ญวน จีน ซึ่งเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารใช้ เปนตระทรวง ขุนพินิจใจ ราชปลัดได้พิจารณา ว่ากล่าว ถ้าหัวเมืองยุกระบัดได้พิจารณา

อนึ่งต่างประเทศสพไสมย เข้ามาอยู่ในประเทศเมืองใด มีคดีถ้อยความให้ว่ากล่าวตามราชประเพณีจารีตเมืองนั้น”¹³⁵

การต้อนรับพระราชสาส์น หรือคณะทูตจากประเทศหรืออาณาจักรต่าง ๆ รวมไปถึงงานสำคัญบางงาน ก็เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงสังคมขึ้นมาเช่นกัน พิธีต้อนรับพระราชสาส์นหรือคณะทูตจากต่างประเทศถือเป็นธรรมเนียมที่ราชสำนักอยุธยาปฏิบัติ เพราะถือว่าเป็นการให้เกียรติแก่พระมหากษัตริย์ของต่างประเทศ และเป็นการประกาศเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อยุธยาให้กว้างขวางออกไป

การต้อนรับพระราชสาส์น หรือคณะทูต ในช่วงที่ทำการศึกษานี้ มีหลายครั้งด้วยกัน ไม่ว่าจะมาจากอาณาจักรในภูมิภาคเอเชีย หรือจากยุโรป ซึ่งรูปแบบของพิธีจะมีลักษณะแตกต่างกันออกไปดังนี้ นิโกลาส แชรแวงส อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า

“พระเจ้ากรุงสยามทรงเข้าพระทัยการแยกแยะความยิ่งใหญ่และเกียรติคุณของบรรดาเจ้าประเทศที่จัดส่งเอกอัครราชทูตมายังพระองค์ท่าน พระองค์ทรงต้อนรับปฏิสันถารเอกอัครราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศจีน, มะหังลและไซฟี่ผู้ยิ่งใหญ่ ด้วยวิธีการที่ใหญ่โตกว่าการรับทูตของกษัตริย์

¹³⁴ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth-Century Thailand*, p. 101.

¹³⁵ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 98.

แห่งประเทศไทยที่บ้าน โดยเหตุที่ว่าประเทศที่กล่าวถึงภายหลังนี้ส่วนมากมักจะ
เป็นเมืองออกอยู่แก่ราชอาณาจักร หรือไม่ก็เป็นประเทศที่หย่อนความมั่ง
คั่งสมบูรณ์และหย่อนอำนาจกว่ากันมาก”¹³⁶

ดังเช่น การต้อนรับคณะทูตและพระราชสาส์นจากสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส
ในปี ค.ศ. 1685 และการต้อนรับคณะทูตและพระราชสาส์นจากสมเด็จพระเจ้าชาร์ลส์ลุ้ยมาน แห่ง
ราชวงศ์ เศวาเวฟาวีเยร์ ในปี ค.ศ. 1686 แห่งเปอร์เซีย ซึ่งเป็นพิธีการต้อนรับที่ค่อนข้างใหญ่โตและ
สำคัญในพระนครศรีอยุธยา

ความสำคัญของการต้อนรับคณะทูตหรือพระราชสาส์นจากพระมหากษัตริย์จากนานา
ประเทศอยู่ที่ อยู่ที่คนทุกกลุ่มในท่าเรือได้เข้ามาร่วมพิธี ซึ่งเป็นรูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ในเชิง
สังคมแบบหนึ่ง ดังที่บันทึกของบาทหลวงดาซาร์ดเป็นตัวอย่งที่ดี

“อีกสองวันต่อมา ชาวชาติต่าง ๆ ในภาคพื้นบูรพทิศซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ใน
ประเทศสยาม แต่ละชาติใคร่จะแสดงไมตรีจิตอันสูงส่งที่พวกตนมีอยู่ต่อ
สมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส มีอยู่ด้วยกันถึงสี่สิบชาติจากประเทศต่าง ๆ ใน
ชมพูทวีป ร่วมกันประกอบพิธีไหว้โห่ฟารยั้งขึ้นไปอีก ด้วยการแห่กันมา
ด้วยเรือบัลลังก์เป็นอันมาก ตกแต่งประดับประดาต่าง ๆ กันมาแสดงความ
ชื่นชมต่อท่านราชทูต”¹³⁷

คำบรรยายข้างต้นนั้น สอดคล้องกับคำบรรยายของอิบนูมุฮัมมัด อิบรอฮีม อาลักษณ์ที่มา
กับคณะทูตเปอร์เซีย ที่ว่า “มีผู้คนหน้าตาแปลก ๆ มาต้อนรับเรา ทั้งชายและหญิงไม่สวมเสื้อผ้าหรือ
คลุมผมเลย”¹³⁸

นอกเหนือจากพิธีต้อนรับพระราชสาส์นและราชทูตจากต่างประเทศแล้ว งานพิธีที่สำคัญ
อีกงานหนึ่ง ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมของคนในพระนครศรีอยุธยาได้
เป็นอย่างดี นั่นคือ งานเฉลิมฉลอง พิธีลบศักราช (จุลศักราช 1000) ตรงกับปี ค.ศ. 1636 สมัย
สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จากบันทึกของพ่อค้าชาวฮอลันดา ทำให้ทราบว่ามี การตระเตรียมงาน

¹³⁶ นิโกลาส แทร์แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 291-292.

¹³⁷ กวีร์ ดาซาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ด, หน้า 29.

¹³⁸ ความสัมพันธ์อิหร่าน-ไทยทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, หน้า 57

กันอย่างใหญ่โต มีการซ่อมแซม วัดวาอารามต่าง ๆ มากมาย ทำให้เกิดการเกณฑ์แรงงาน พลเมืองไปทำงาน ทำให้เกิดปัญหาต่อการรวบรวมหนังสือตรี เพื่อจะนำไปส่งออกของบริษัท ฮอลันดา นอกจากนี้ คนกลุ่มต่าง ๆ ได้มีการบริจาคทรัพย์หรือของมีค่าเพื่อเป็นการทำบุญอีกด้วย หลังจากที่มีขงงานเทศกาลเฉลิมฉลองอีกหลายวัน¹³⁹ เข้าใจว่า คนทุกกลุ่มอาจจะต้องหยุดกิจกรรมทางการค้าไว้ชั่วคราวเพื่อที่จะเข้าร่วมพิธีสำคัญของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก่อน

แม้กระทั่งงานศพที่จัดขึ้นก็เป็นโอกาสให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงสังคมของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีบทบาทในท่าเรือ ได้ อย่างน้อยที่สุดมีหลักฐานปรากฏว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ว่าได้มีงานศพที่จัดอย่างใหญ่โตของ เจ้าพระยาพระคลัง(โกษาธิบดีเหล็ก) และสมเด็จพระสังฆราช และสมเด็จพระบรมราชาธิบดี “ซึ่งมีการใช้จ่ายอย่างสิ้นเปลืองเพื่อยและความมโหฬารพันลึก”¹⁴⁰

งานสำคัญทั้งสองงานนั้น คงเป็นงานที่อยู่ในลักษณะ “บังคับ” ให้คนทุกกลุ่มต้องเข้าร่วม เพราะว่าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเป็นงานของขุนนางผู้ใหญ่ และในงานทั้งสองงานนี้ คงเต็มไปด้วยผู้คน หรือผู้แทนของกลุ่มคนแต่ละชาติเข้ามาร่วมงาน แม้ว่าจะมีความคิดวัฒนธรรมทางศาสนา และประเพณีต่างกันก็ตาม

การที่คนกลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามาพบปะหรือเข้าร่วมงานพิธีสำคัญ ๆ นอกเหนือจากการต้อนรับพระราชสาส์นและคณะทูต ยังอาจมีพิธีการสำคัญอื่น ๆ ที่กลุ่มคนต่าง ๆ อาจจะได้รับเชิญให้ไปร่วม ซึ่งน่าจะเป็นหนทางหนึ่งที่พวกเขาได้เจรจาเรื่องราวของธุรกิจการค้า ตลอดจนทักทายสร้างมิตรภาพระหว่างกันได้อีกด้วย

จากภาวะการดำเนินกิจกรรมทางการค้าที่คึกคักในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงสังคมที่สำคัญอีกแบบหนึ่งก็คือ การรับจ้างทำงานของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเข้าทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษ ตลอดจน การจ้างชาวต่างประเทศเข้าทำงานกับราชสำนักอยุธยา

การจ้างที่เห็นได้ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากที่สุดนั้นคือกองทหารรับจ้าง กลุ่มที่เข้ามาเป็นกองทหารอาสาในราชสำนักอยุธยานั้น ส่วนมากเป็นชาวต่างชาติที่มีความรู้ความสามารถทางการรบ อาทิ กลุ่มชาวโปรตุเกส ที่เป็นทหารอาสาด้วยความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีการใช้อาวุธปืนและปืนใหญ่¹⁴¹ ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ค.ศ.1515 มีหลักฐานปรากฏว่า มีทหารชาวโปรตุเกสในราช

¹³⁹ ดูรายละเอียดได้ใน Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam Under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," pp.196-200.

¹⁴⁰ นิโกลาส แชรแวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 205-206.

¹⁴¹ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, "พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา" 47.

สำนักอยุธยาสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถชื่อ ตริสตาอ โกลายู (Tristao Golaio) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ก็มีทหารชาวโปรตุเกสที่ใกล้ชิดพระองค์ ชื่อ คริสโตวาว รีเบลู (Cristovao Rebelo) สุทธิชัย ให้ความเห็นว่า “ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนี้ ความจำเป็นในการใช้ทหารรับจ้างชาวโปรตุเกสลดน้อยลงเพราะสามารถใช้ทหารรับจ้างชาวญี่ปุ่นแทนได้ อีกทั้งความรู้ความสามารถในการใช้ปืนและปืนใหญ่ของทหารญี่ปุ่นก็ได้แตกต่างจากทหารโปรตุเกสมากนัก”¹⁴² นอกจากชาวโปรตุเกสและชาวญี่ปุ่นแล้ว ยังปรากฏว่ามี “แขก” มุสลิม จากมะหังล เบงกอล และกอลคอนดาเข้ามาเป็นทหารรับจ้าง เพราะว่า “พวกมุสลิมเฉลียวฉลาดกว่าชาวสยาม”¹⁴³ ทั้งนี้รวมไปถึง ชาวฝรั่งเศส ที่ถูกจ้างเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งจะเป็นปัจจัยให้แต่ละชุมชนเพิ่มขนาดของชุมชนให้ใหญ่และคึกคักมากขึ้นด้วย

“ทูตฝรั่งเศสได้นำทหาร 6 นายมาด้วย พร้อมด้วยผู้คนชาวฝรั่งเศสอีก 1400 คนซึ่งมีทั้งทหารและพลเรือน เพื่อรับราชการกับพระเจ้ากรุงสยาม พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานที่สองฝั่งแม่น้ำบริเวณป้อมบางกอกและเมืองมะริดให้อยู่อาศัย”¹⁴⁴

สำหรับในกรณีที่เป็นลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาและอังกฤษนั้น มีปรากฏหลักฐานว่า มีชาวญี่ปุ่นบางคนเข้าไปเป็นลูกจ้างรายวัน รับจ้างพอกหนังหรือทำงานบรรจูลินค้าที่คลังสินค้าฮอลันดา¹⁴⁵ นอกจากนี้ก็ยังมีปรากฏอีกว่า ชาวญี่ปุ่นยังเข้าทำงานเป็นพนักงานในคลังสินค้าของบริษัทอังกฤษด้วยเช่นกัน¹⁴⁶ บริษัทฮอลันดาก็ได้จ้างกลุ่มชาวจีนจากออกซุนพิลู่ที้เพื่อให้ทำงานกับบริษัทในการทดลองปลูกคราม¹⁴⁷ ส่วนชาวอยุธยาก็สามารถทำงานให้กับบริษัทของทั้งอังกฤษและฮอลันดาในฐานะ คนแจวเรือจ้างหรือเป็นคนงานในบริษัทได้ ดังจะพบว่าในสมัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50.

¹⁴³ นิโกลาส แทร์เวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของอาณาจักรสยาม, หน้า 303-304.

¹⁴⁴ ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ ผู้แปล, บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่มที่ 5 (พระนคร: กรมศิลปากร, 2520), หน้า 6-7.

¹⁴⁵ อิจิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, หน้า 46.

¹⁴⁶ John Anderson, English intercourse with Siam in the Seventeenth Century (Bangkok: Chalermmit, 1981), p. 66.

¹⁴⁷ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 282.

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองหลังจากที่มีเรื่องขัดแย้งกับบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในปีค.ศ. มีพระบรมราชโองการว่า

“ห้ามผู้ใดเข้าไปในโรงงานของบริษัทฮอลันดา หรือพูดจากับพวกฮอลันดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้ามไม่ให้ขายไม้ซุงแก่พวกเขา และห้ามรับใช้เป็นคนงานหรือเป็นคนแจวเรือจ้างให้กับพวกเขา ถ้าใครฝ่าฝืนพระบรมราชโองการนี้ มีโทษถึงตาย”¹⁴⁸

ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมแบบนี้ มีผลประโยชน์คือเงิน เป็นตัวแลกเปลี่ยนกับความชำนาญและแรงงาน ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่า กลุ่มคนเหล่านี้อาศัยตั้งรกรากอยู่ในท่าเรือเป็นเวลานาน การประกอบค้าขายอาจไม่ประสบความสำเร็จเพราะมีการแข่งขันทางการค้าระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ สูงมาก การที่จะดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้นั้น คงต้องประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องทางอ้อมกับการดำเนินกิจกรรมทางการค้า ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

การอยู่ร่วมกันฉันสามีและภรรยาของคนกลุ่มต่าง ๆ ในพระนครศรีอยุธยา เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏขึ้นบ่อยครั้งและค่อนข้างเป็นจำนวนมาก เมื่อพิจารณาจากจำนวนกลุ่มคนลูกครึ่ง โดยเฉพาะลูกครึ่งโปรตุเกสที่มีจำนวนประมาณ 2000 คน¹⁴⁹ ตัวอย่างที่ชัดเจนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ คือพ่อค้าชาวฮอลันดา ฟาน ฟลิต กับสตรีชาวมอญ ชื่อ นาง ออสุต และมีลูกด้วยกันถึง 3 คน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า แม้กระทั่งความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นนี้ก็ยังมีติดโยงอยู่กับผลประโยชน์ทางการค้า เพราะว่าออสุตนั้นเป็นที่โปรดปรานของพระราชินีคนหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ตลอดจนบรรดาภรรยาของขุนนางต่าง ๆ¹⁵⁰ ซึ่งออสุตสามารถใช้ความสัมพันธ์กับราชสำนักและขุนนางช่วยเหลือบริษัทฮอลันดาในทางการค้าได้

แม้ว่ากรณีของออสุตอาจจะเป็นกรณีที่ชัดเจนเพียงกรณีเดียวที่ทำให้เห็นว่าการอยู่ร่วมกันฉันสามีและภรรยาเป็นความสัมพันธ์ในทางสังคมที่ติดโยงเกี่ยวกับอำนาจรัฐและผลประโยชน์จากการค้า แต่เรื่องของความสัมพันธ์ดังกล่าวระหว่างชาวอยุธยา กับกลุ่มชาวต่างชาติ คงเป็นสิ่งที่

¹⁴⁸ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 240.

¹⁴⁹ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. “พ่อค้าและทหารโปรตุเกสในสมัยอยุธยา,” 50.

¹⁵⁰ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทและเรื่องราวของ ออสุต ได้ใน Dhiravat na Pombejra, Court,

เกิดขึ้นโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามยังพบความพยายามของราชสำนักในการควบคุมการสร้าง ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้ ดังจะพบได้ในกฎหมายตราสามดวง มาตรา 13 ความว่า

“ห้ามยกลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียของฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา ความลาญ อันต่างศาสนา แลให้ถืออย่างมฤฎาภิฐีนอกพระศาสนา”¹⁵¹

ความพยายามดังกล่าวของราชสำนักอาจเป็นตัวสะท้อนปัญหาบางประการของราชสำนัก ในการควบคุมคนที่มีความหลากหลายในพระนครศรีอยุธยาเพราะจะพบว่า ข้ออ้างที่ราชสำนักห้าม มิให้หญิงชาวอยุธยาไปเป็นภรรยาของกลุ่มคน “ฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา ความลาญ” เพราะกลุ่มคน เหล่านั้นไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาและอาจจะหมายความว่าไม่ได้ห้ามหากไปเป็นภรรยาของคน ศาสนาเดียวกัน หากพิจารณาในแง่ของการจัดแบ่งคนด้วยวิธีการของรัฐแล้วพบว่า คนกลุ่ม เหล่านั้นถูกจัดเป็น “ชาวต่างชาติ” แต่คนที่นับถือศาสนาเดียวกัน คือ มอญ ลาวและเขมร บางส่วน จัดเป็นชาวอยุธยาซึ่งน่าจะจัดให้ลูกที่เกิดขึ้นมาเข้าสู่ระบบมุลนายไพร่ได้ง่ายกว่า อย่างไรก็ตามจะ พบว่า ก็มีได้ห้ามการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาวต่างชาติกันเองในท่าเรือพระนครศรีอยุธยาเพราะเด็ก ที่จะเกิดมานั้นไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับจำนวนแรงงานที่รัฐจะได้รับ

ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมในลักษณะอื่นที่ยังพอปรากฏให้เห็นในท่าเรือนานาชาติ เช่นเรื่อง ทางการศึกษา ที่บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามายังพระนครศรีอยุธยาในปี ค.ศ. 1665 ได้สร้าง โรงเรียนและโบสถ์ในบริเวณบ้านปลาเห็ด เด็กที่เข้าเรียนจะเป็นลูกหลานของผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ ทั้งหมด ดังเกีย ญวน จีน ญี่ปุ่นและมอญ¹⁵² โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นี้

ดังนั้นจะพบว่าความสัมพันธ์ในเชิงสังคมในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยานั้นมักจะ เกี่ยวข้องผลประโยชน์จากการค้าและอำนาจรัฐเช่นเดียวกันความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจและ ความสัมพันธ์ในเชิงการค้า และในบางแง่ความสัมพันธ์ในเชิงสังคมจะเกี่ยวข้องกับการดำเนิน ชีวิตประจำวัน ความเป็นอยู่ของคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งไม่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางการเมืองของ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁵¹ กรมศิลปากร, *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*, หน้า 480. เป็นกฎหมายที่น่าสังเกตว่า ประเด็นสำคัญที่ ห้ามการแต่งงานเพราะว่า ความแตกต่างทางด้านศาสนา แต่ก็ยังปรากฏอยู่ในสังคมท่าเรือนานาชาติ พระนครศรีอยุธยาอยู่บ่อยครั้ง จึงทำให้เข้าใจว่า กฎหมายการห้ามดังกล่าว อาจจะไม่มีผลในทางปฏิบัติมากนัก เพราะสังคมในท่าเรือมีความเป็นนานาชาติสูง หากราชสำนักทำการห้ามอย่างเข้มงวดอาจส่งผลกระทบต่อภาวะการค้า ในท่าเรือนานาชาติอีกด้วย.

¹⁵² เดอ ชัวร์ซี, *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสุประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686*, หน้า 359.

อาณาจักรอยุธยา อาทิ การซื้อขายของตามตลาดระดับย่อยต่างๆ ที่ตั้งอยู่รายล้อม พระนครศรีอยุธยาและบริเวณท่าเรือ อาทิตรงบริเวณปากคลองคูหา จะมีลูกค้าจีนแขกฝรั่งเศส อังกฤษ ฮอลันดา โปรตุเกส มาซื้อตะกร้า กระแสกเพื่อนำไปใส่ครามและใส่ปูน¹⁵³ แต่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดความเป็นนานาชาติมากขึ้นในท่าเรือพระนครศรีอยุธยา สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ การเปลี่ยนแปลงรสนิยม หรือวิถีการดำเนินชีวิตบางอย่าง อาทิ การใช้ผ้าที่นำเข้ามาโดยพ่อค้าชาว อินเดีย หรือชาวตะวันตก หรือการใช้ของประดับตกแต่งที่มาจากยุโรป อาทิ กระฉาก และภาพวาด¹⁵⁴ ซึ่งทำให้สถานะของกลุ่มผู้ปกครองอยุธยายิ่งดูโดดเด่นและแบ่งแยกกลุ่มขุนนางออกจากกลุ่มชาว อยุธยาได้ชัดเจนมากขึ้น

ศูนย์วิทยพัชการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁵³ คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, หน้า 7.

¹⁵⁴ เอกสารฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และพ.ศ. 2167-2185, หน้า 54.